

Централни једини
књижница САН.

ЈОВАН РАДОНИЋ
JOVAN RADONIĆ

7. P. 5

7933

Атанасије Стојковић (1773—1832)

**Intellectuel Serbe de la fin du XVIIIe et de la première
moitié du XIXe Siècle**

Из Гласа ССХИ САН Одељења друштвених наука н. с. књ. 2

Extrait
de

Glas CCXII de l'Académie Serbe des Sciences
Classe des Sciences Sociales Nouvelle série № 2

БЕОГРАД
1 9 5 3

ЈОВАН РАДОНИЋ

АТАНАСИЈЕ СТОЈКОВИЋ (1773—1832)

Приказано на VI скупу Одељења друштвених наука 12. IX. 1953 год.

I

Досада је мало и доста површно писано о Атанасију Стојковићу, писцу „Физике“ у три књиге, уџбенику физике на руском за студенте руских универзитета, преводиоцу Св. писма Новог завета, аутору сентименталнога романа „Аристид и Наталија“, поучнога списа „Кандор или откровение египетских таин“ итд. Стојковић је, могло би се можда рећи, сваштар који је готов да пише о свему и свачему. Иако је Стојковић, 1802, у два „плача“ ожалио смрт историчара Јована Рајића као велики губитак, ипак није био задовољан Рајићевом историјом. Брзоплет и уображен у своје способности, Стојковић се неко време заносио мишљу да напише српску историју. Када је, најзад, требало да приступи послу, осетио је да за ту велику задаћу не познаје изворе. Он се стога обраћа митрополиту Стефану Стратимировићу, творцу митрополитске библиотеке у Карловцима, који је, иако дилетант, ипак боље познавао за оно време бар главније изворе.

Не мислим овде, нити сам за то спреман, давати оцену Стојковићева рада на пољу природних наука. Његови другови, професори Харковскога универзитета, оценили су га само као вештог и окретног компилатора. Није потребно скоро ни напоменути да Стојковић далеко заостаје за великим Руџем Јосифом Бошковићем, чије дело *Philosophiae naturalis theoria* (1758) Стојковић, иако је добро знао латински, вероватно није студирао. Моја је намера само да прикажем време у коме је Стојковић живео и разне средине у којима се кретао и васпитавао, вазда готов да сваку прилику искористи у своју личну корист.

Рођен у сиромашној и бедној средини, Стојковић је у последњем периоду свога немирнога живота завршио као руски државни саветник и „помѣщикъ“ у Бесарабији на спахилуку од 26.000 јутара земље. Далеко од тога да као научник мирно и спокојно ради

на науци као, напр., мало од њега старији, Глигорије Трлајић, професор у Петрограду и Харкову, истина и он, према тадашњем времену, помало сваштар, Стојковић, немиран и несталожен, прилази врло лако, скоро лакомислено, решавању разноврсних проблема, гледајући у првом реду да се што више истакне и да што више заради. Али, иако далеко на северу, његов углед био је врло велик код Срба у Војводини. Лукијан Мушицки у једној оди из г. 1816 велича „прославивша се тамо безсмртњима дѣли у хладном Норду Стојковича“ (Летопис Матице срп. књ. 120 стр. 106).

Данашња област Војводина, и за време турске владавине, насељена беше скоро искључиво српским елементом. Дугим ратовањем Хабзбуршке Монархије с Турском од 1683—1699 год. српски елемент у Војводини појачан је био сеобом Срба са Балкана 1690. За време ратова Хабзбуршке Монархије с Турцима у првој половини XVIII века, српски народ у тим крајевима давао је снажан отпор Турцима али је притом много страдао. За време устанка угарскога великаша Фрање Ракоција на поч. XVIII века, када су Срби стали на страну хабзбуршке династије, њихови губици беху врло велики. У аустриском рату за наслеђе (1741—1748), као и у тзв. Седмогодишњем рату (1756—1763) Срби грничари беху главни саставни део војске која је бранила интересе хабзбуршке династије од опасног завојевача, пруског краља Фридриха Великог. По тврђењу историка Војне Границе Ваничека¹), у тим ратовима Срби граничари чинили су главни саставни део војске Хабзбуршке Монархије²). Није онда чудно да је наш народ у тим ратовима источио море крви за интересе Монархије, која је брзо заборављала услуге Срба. Под утицајем високог римокатоличкога клира и угарскога племства, династија је у погодним приликама гледала да путем уније приведе „шизматичке“ Србе у крило „једино- спасавајуће“ Римокатоличке цркве.

Готово стално у рату с Турцима и са унутрашњим непријатељем династије угарским племством, Срби су слабо бројно напредовали и водили тежак живот. Али њихова жилава упорност и урођене духовне способности учиниле су да су Срби током друге половине XVIII века постали, као изванредни трговци и занатлије, значајан економски фактор у Монархији. У Будиму и Пешти, напр., Срби држе у својим рукама трговину и занате. На пештанском вашару, куда су долазили и купци из иноземства, Срби воде главну реч. Мађарска реч онде се мало чула, како истиче и Сава Текелија у својој аутобиографији³. Српске трговачке способности уочио је одмах даровити син Марије Терезије, цар и краљ Јосиф II, који је својим напредним идејама далеко измакао испред својих савременика.

Равно десет година по завршеном Седмогодишњем рату миром у Хубертусбургу (између Мерије Терезије и Фридриха Великог) и

¹ Ваничек, Specialgeschichte der Militärgrenze II, (стр. 419, 428, 438, 485, 488).

² Необјављени зборник Војводина II, стр. 325.

³ Летопис Матице српске, књ. 120 стр. 13.

16. 06. 1917

Паризу (између Француске и Енглеске) родио се у Руми Атанасије Стојковић од сиромашних родитеља Јована и Ане 20 септембра 1773.

Тадашње српско друштво, састављено је било од високог и нижега клира, племства, стеченог за војне заслуге и куповином великих и пространих пустара, јер је старо племство било изумрло, изузев Рашковића из Старога Влаха, грађана (трговаца и занатлија) и сељака. Ови су се углавном бавили гајењем стоке и донекле обрађивањем земље, а у Срему поглавито подизањем винограда. Високи српски клир, под утицајем прилика у Хабзбуршкој Монархији, где је епископат чинио духовно племство, постепено у пракси стекло је изван друштвени положај сличан римокатоличком клиру⁴. Српско племство, пак, ушавши у привилеговани сталеж, стекао је право на стицање иметка и вршење жупаниске и државне службе. Поводом развојачења Поморишко-Потиске Границе, за утеху српских граничара, око 50 породица добило је племство с малим поседом (куријалисте⁵). Међутим, српско племство у XVIII веку не јавља се још као посебан друштвени ред, него тек пред крај тога века на српском сабору у Темишвару 1790. Племићи, свештенство и војници су привилегован сталеж, а грађани, по земаљским законима, немају повлашћени имунитет⁶. Грађанство чине трговци и занатлије. Трговци су или везани за своју радњу (*mercatores*), или немају своје дућане, него продају стоку и храну. Они први су увозници, а ови други извозници. Као и у Дубровнику, у раније време, и у нас се у XVIII веку рад удруживао с капиталом, т. зв. ортаклук. Стока се извозила највише у Шопрон, а одатле у Беч, Баварску и Саксонску⁷. Јован Матија Корабински истиче да у Сегедину Срби држе трговину у својим рукама⁸. Грађани су живели у слободним краљевским варошима и у слободним граничарским комунитетима. Грађани слободних краљевских вароши уживали су имунитет од телесне казне. Грађани слободних граничарских општина (у Срему: Земун, Карловци и Буковац) нису били дужни вршити војничку службу, него су се искупљивали уговореном сумом порезе⁹. Занатлије, организовани у еснафе (цехове), стално су се трудили да цехова буде што мање, да шегртовање траје што дуже, да калфе странствују годинама (вандровка), да мајсторске таксе буду високе, док је државна власт гледала да занатлија буде што више како би међусобна конкуренција оборила цене производима¹⁰.

Најтежи је био положај подложника сељака (јобађа). Царица и краљица Марија Терезија покушала је да урбарем од 1756 ублажи,

⁴) Т. Мандић. Успомене из нашег црквено-нар. живота I (Н. Сад 1898) 15—16.

⁵) Војводина II, стр. 120—121.

⁶) Оп. cit. стр. 176.

⁷) Оп. cit. стр. 195.

⁸) J. M. Korabinsky, Geographisch — historisches und Produkten — Lexicon von Ungarn, Pressburg 1786.

⁹) Војводина II, стр. 179.

¹⁰) Војводина II, стр. 197.

јадно стање подложника у Срему и Славонији, али је њихов положај и даље остао бедан и несносан. Још најблажи облик подложништва био је у Потиском и Кикиндском Дистрикту¹¹. Подношљив је био колико-толико положај сељака на коморским (државним) добрима, где су сељаци давали роботу држави а били под јурисдикцијом жупанија¹².

Настава у сеоским основним школама, уколико их је било, имала се вршити на матерњем језику дотичне народности¹³. Основне школе, према *Ratio educationis*, биле су чвршће везане за гимназију. Наставни план старао се да се даровитим ученицима „*quibus natura maiores ingenii facultates largita est*“ (за које се предвиђа да могу учити гимназију), предаје и латински језик¹⁴. Основна школа имала је, исто тако, задаћу да спреми чиновништво са коликим-толиким знањем латинскога језика, тада званичног језика Монархаје. Поред латинскога, у основној школи учио се још немачки, мађарски и „славено-сербски“ језик.

Више школе учили су племићи, као напр. Стефан Стратимировић, браћа Чарнојевићи, Сава Текелија и др. Ређи су случајеви да су више школе учили синови богатих грађанских породица као, напр., Емануило Јанковић, син богатога новосадског трговца, потоњи писац, књижар и штампар, за тим Стеван Вујановски, потоњи надзорник школа, питомац митрополита Вићентија Јовановића-Видака, који му је, 1775, слао месечно 120 форината.

Наши митрополити, почев од заслужног митрополита Мојсеја Петровића, осећали су живо потребу да имају у својој средини што више школованих људи. Митрополит Мојсеј Петровић послао је, 1723, у Беч на школовање Јована Чарнојевића, исто тако митрополит Павле Ненадовић с епископима Висарионом Павловићем, Дионисијем Новаковићем школовао је у Хали Симеона Чарнојевића; митрополит Јован Ђорђевић школовао је у Лајпцигу Мојсеја и Димитрија Рашковића.¹⁵

Атанасије Стојковић, Сремац из Руме, био је, по сведочанству митрополита Стефана Стратимировића¹⁶, син сиромашних родитеља. Стојковићев живот, с разноликим перипетијама, може се упоредити с немирним животом Јоакима Вујића, вршњака Стојковићева, Бачванина из Баје, књижевника и првог српског драматурга, немирног и неуморног путника, стално жељног нових утисака и доживљаја.

Рума, место рођења Стојковића, била је изван територије петроварадинског граничарског пука. Као село у Провинцијалу, спадала

¹¹) Ibid. стр. 233—234.

¹²) Ibid. стр. 235—236.

¹³) *Ratio educationis totiusque rei literariae per regum Hungariae et povincias eidem adnexas* из год. 1777 (*H. Marczali*, *Enchiridion fontium historiae Hungarorum* (Budapestini 1902), стр. 720.

¹⁴) *Op. cit.* 720—721.

¹⁵) Архив за историју Карловачке митрополије (Срем. Карловци 1914), IV, стр. 246—247.

¹⁶) Концепт писма митрополита Стратимировића арадском епископу Павлу Авакумовићу.

је Рума у првој половини XVIII века у митровачко властелинство грофа Колоредо (Colloredo). Ово властелинство добио је, 1751, у посед барон Марко Александар Пејачевић. Одлични познавалац Срема и Славоније В. Таубе, описао је врло лепо изглед Срема и његових насеља у XVIII веку¹⁷. Док су се по варошима виделе још понеке куће зидане од тврда материјала, села, као напр. Рума, нису била ушорена, а куће већином од набоја и чатме, покривене рогозом, у најбољем случају трском. Село Рума имало је 1769 г. 155 српских кућа¹⁸. У таквом селу и у тако бедној уцерици угледао је светлост дана Атанасије Стојковић, често жељан снажне хране, коју су му родитељи ретко могли дати. Међутим смео, окретан, бистар и вредан истакао се он међу друговима у основној школи, те није чудно да су га родитељи, по завршетку основне школе, уписали у неку врсту средње школе у Руми.

Заснивачи ове школе били су Пантелејмон Храниславић и Тимо-тије Јовановић из Сомбора. Пантелејмон Храниславић, вративши се, 1769, из Русије, донео је собом врло много разних књига. С благословом карловачкога митрополита, парох вазнесенске цркве Пантелејмон Храниславић отворио је школу 1770 године. Убрзо су у новоотворену Вазнесенску школу почела стизати деца из разних места у Срему. Да би нова школа могла ученике што боље спремити, повећан је био број наставника у њој, а да се то брзо оствари притекоше у помоћ прилозима српски добротвори из разних војвођанских вароши, почев од Осека па све до Темишвара. Нова школа добила је, 1774, наставника за латинску и немачку граматiku у лицу Стевана Ожеговића. По одласку Ожеговића из Руме, заснивач школе, Пантелејмон, посредовањем ректора протестантског лицеја у Шопрону, довео је у румску гимназију Петра Басанија, који је, почевши с латинском и немачком граматиком, довео ученике до реторике. У то доба, како добро опажа д-р Димитрије Кириловић^{18а}, била су већ увелико развијена два типа средње школе: римокатолички и протестантски. Страхујући од римокатолицизма и уније, Срби су се вазда радије обраћали протестантима. За вишеспоменутога наставника Петра Басанија каже се да предаје „по лутеранском методу“.

Рекли смо да је наставни план (*Ratio educationis*) царице и краљице Марије Терезије од 1777 довео у тешњу везу основну школу са гимназијом. Овде ћемо само напоменути да је тачно мишљење д-ра Угљеше Крстића¹⁹ да је румска школа била и основна школа и гимназија, јер је у њој предавана и граматика, и синтакса, и реторика, а у њој, скоро од њенога почетка, радило је

¹⁷) *W. Taube, Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogthums Syrmien (Leipzig 1777).*

¹⁸) *Иларион Зеремски, Митрополија Карловачка 1769 (Гласник истор. друштва у Новом Саду IV (1931) стр. 56).*

^{18а}) Гласник Ист. друштва III, стр. 113.

¹⁹) Гласник Ист. друштва XII, стр. 420 – 434.

три наставника. Гимназија у Руми створена је дакле приватном иницијативом пароха и потоњег архимандрита Пантелејмона Храниславића, а са благословом карловачког митрополита. Разумљиво је онда да су се у тој школи неговале и богословске науке, јер се тада много осећала потреба за образованим свештеницима²⁰.

Велики непријатељ ове школе био је митровачки властелин барон Марко Пејачевић, бугарскога порекла, чијим је настојањем и помоћу отворена у Руми, 1779, фрањевачка гимназија. Власти су ово гледале врло радо, јер се у Бечу вазда имало у виду сузбијање православља и евентуално придобијање Срба за унију. Међутим, заузимањем директора основних школа Стевана Вујановског, ранијега питомца митрополита Вићентија Јовановића — Видака, осујећена беше ова намера барона Марка Пејачевића те је ова школа затворена тек 1787 године. Истина, румска школа отворена је поново 1796 год., али у њој рад није био ни близу онако жив и одушевљен као раније²¹.

Међу наставницима Вазнесенске школе, поред Пантелејмона Храниславића, треба споменути на првом месту Тимотија Јовановића из Сомбора, затим Петра Басанија, наставника латинске и немачке граматике, као и реторике од 1774—1777 г. Сем њих још и Теодора Аврамовића и Теодора Жикића, којима је Атанасије Стојковић посветио прву свеску своје Физике. Али је између свих наставника румске гимназије највише утицао на Стојковића и Георгија Хранислава, потоњег бачкога епископа и администратора Карловачке митрополије, Василије Крстић, родом из села Путинаца, близу Руме. Споменућу да је мати д-р Јована Суботића Сара била кћи професора Василија Крстића. Између наставника Василија Крстића и његових ученика, особито Атанасија Стојковића и Георгија Хранислава, односи су били веома пријатељски, како се то види из њихове преписке. И један и други сматрају Василија као свога родитеља. Они га за време школовања на страни обавештавају марљиво о својим студијама и приликама у којима се налазе. Василију Крстићу Стојковић је на првом месту посветио прву књигу своје Физике.

По затварању Вазнесенске школе, 1787, која је здружена с католичком и фрањевачком, по свој прилици да је Стојковић у тој школи наставио своје учење, као и његов млађи вршњак Георгије Хранислав²².

II

Пошто је завршио школу у свом родном месту, амбициозни Стојковић питао се шта даље да предузме. Он би најрадије наставио учење на страни, али за то није имао средстава. Од родитеља

²⁰) Гласник Ист. друштва XII, стр. 425.

²¹) Ibid. стр. 426.

²²) Ibid. стр. 429.

није могао ништа очекивати. Рекао бих да је он већ тада маштао да уђе у ред српског високог клира.

О Стојковићевом положају по свршеној Вазнесенској и франчевачкој школи у Руми има података у оригиналном концепту писма митрополита Стефана Стратимировића арадском епископу Павлу Авакумовићу од 6 септембра 1800 год.¹ Ту се каже да је Стојковић, по свршеној школи, био неко време „оперант“ код трајавшагъ подъ Јосифомъ Императоромъ землемѣрия”, а када је ово престало да ради, био је неко време учитељ у свом родном месту. Лазар Бојић², иначе добро обавештен, каже да је Стојковић ишао у Сегедин, али да у Сегедину није могао постићи „да би чрезъ течение одинаго года хуманіора слушати могао“. Стојковић је, дакле, прошао у Сегедину као Јован Рајић у Коморану и Шопрону, где му његово раније школовање у Карловцима нису урачунали у средњу школу³.

Из једног писма Атанасија Стојковића Василију Крстићу из Новог Сада, од 3 септембра 1792, види се да се Стојковић спремао да иде у Пожун. По свој прилици да и у Пожуну окуша срећу као и у Сегедину. У Пожуну, ако је стигао онамо, био је лоше среће као и у Сегедину⁴. Стојковић је, по казивању Бојића, преко Пеште, свакако по савету свога професора Василија Крстића, ватреног православца, отишао у Шопрон, где у току једне школске године (1793/4) код евангелика „повтори граматикалне класе и соверши Риторику и Поэзију“⁵. После свршених шест разреда гимназије, Стојковић ујесен пође поново у Сегедин да доврши онде филозофију, тј. седми и осми гимназиски разред.

Познат још из доба династије Арпада, али особито у XV веку, у периоду Хуњадијеваца, Сегедин, на горњој Тиси, у XVI веку био је неко време седиште турскога санџака, док је римокатолички елемент, као и раније, спадао под јурисдикцију Калочке надбискупије. Међутим, у турском периоду мађарски етнички елемент испред Турака повлачи се на север, а српски живаљ из околине, Бачке и Баната, настањује се у Сегедину.

Пред крај XVII века доспео је Сегедин под власт Хабзбуршке куће, те је мађарски елемент почео са севера и североистока да се постепено враћа и настањује у Сегедину. Карло VI (III) обновио је 1719 старе повластице градске, уврстивши Сегедин у ред слободних краљевских вароши, а те исте године сегедински магистрат отворио је малу гимназију, која је прорадила 1722 године. За наставнике у гимназији доведен беше ред пијариста, толико заслужан за учење латинскога и грчкога језика у гимназијама у Немачкој, Аустрији и Угарској.

¹) Захвалан сам г. проф. Мити Костићу који ми је саопштио текст тога писма.

²) *Боичџ Лазарџ*, Памятникъ мужемъ у славено-сербскомъ княжеству славнымъ, I, (1815), стр. 83.

³) *Ник. Радџчић*, Српски историчар Јован Рајић (По изд. САН (Београд 1952), стр. 18

⁴) Архив САН. Кут. CXLV бр. 8923.

⁵) *Боичџ* op. cit. стр. 83.

За време рада те мале граматикалне школе током XVIII века прилив Срба у сегединску гимназију није био особито снажан. Ђаци су, колико се види на први поглед, уписивали се највише из самога града Сегедина и његове околине. Али када је 1792 године сегединска гимназија подигнута на степен Лицеја са два највиша разреда филозофије, Срби су почели уписивати се у већем броју. Сегединска гимназија, подигнута на степен Лицеја, поред Будимпеште, једина као најближа, била је погодна да војвођанским Србима да квалификације за похађање високих школа у западној Европи, а највише на Бечком универзитету. Сремски Карловци и Нови Сад имали су дуго, веома дуго, да чекају да њихове мале средње школе буду подигнуте на степен пуне гимназије с правом јавности као и остале гимназије у Хабзбуршкој Монархији. Поред тога, Сегедин Србима није био туђ. У њему је био, сразмерно према другима, прилично велики број Срба. Међу њима изванредан број школованих Срба који су били у служби Сегединскога магистрата и, као такви, од утицаја на градску управу. Може се уопште рећи, што констатују и мађарски писци у новије време, пред крај XVIII и у првој половини XIX века, сразмерно према Мађарима, Срби су имали далеко већи број школованих људи, тзв. *honoratiores*, неголи Мађари. Тумачи се то саставом српског друштва у другој половини XVIII и првој половини XIX века. Док у Мађара у том периоду, има, углавном, две друштвене класе: племство духовно и световно, више и ниже, и бесправна класа јобађа-кметова, у Срба је друштвени састав више разнолик. Благодарени старим привилегијама и граничарском уређењу, као и њихову изузетном положају у Великокикиндском и Потиском Дистрикту, Срби имају много независнији положај од мађарских јобађа. Способни и предузимљиви, они се баве занатима и трговином. Доста Срба стичу крупне капитале, купују од Дворске коморе пустаре тада простране необрађене земље, па њих доста, као богаташи, улазе и у ред племића (Стратимировићи, Текелије, Заке, Чарнојевићи, Јагодићи, Риђички, Наке, Сервицки и др.). Свештенство је, такође, било за оно време добро ситуирано, те и оно, поред трговаца и предузетника, шаље децу у средње, па одатле и у више школе, особито у сегедински лицеј⁶.

Стојковић је школске године 1794/5 свршио прву годину Лицеја, одличан у свима предметима у првом и другом семестру⁷. Из времена полагања испита прве године Лицеја у Сегедину сачувало се једно Стојковићево писмо од 9 маја 1795 проф. Василију Крстићу у Руми. Стојковић је срећан због свога успеха па кличе: „Како то ја еданъ Србинъ у нашој школы кодъ 2 професора да первы будемъ?!“⁸. Но после успешно свршене прве године фило-

⁶) Списак српских ученика у Сегединској гимназији Пиариста од 1722—1851 у препису проте Стевана Ђурђевића. Види и д-ра Т. Мандића., *op. cit.* 4.

⁷) Архив САН. Кут. CXLV, бр. 8927.

⁸) Јавор за г. 1885 (Нови Сад 1885), стр. 1628.

зофије јавиле су се опет бриге и невоље. Без средстава и без сталне новчане помоћи Стојковић је био у тешком положају. Међутим, окретан и вешт, успео је он, најзад, да постане инструктор или боље корепетитор младом племићу Ђорђу Којићу, чији је отац, 1783, увршћен био у ред угарских племића са придевком „од Фирић-хазе“⁹. На тај начин, понављајући с Којићем прву годину филозофије у Пожуну, учио је Стојковић уз то другу годину филозофије, а поред тога уписао се и у правни одсек Пожунске академије.

Католичка академија, пренесена 1784 из Трнаве у Пожун, са правним и философским одсеком, сваки са четири семестра, била је посебна врста више школе која је спремала студенте за универзитет и чиновнички позив. Настава је била на латинском а у духу *Ratio educationis* од 1777 царице и краљице Марије Терезије. У трећем семестру философског одсека, поред других предмета, предавала се „*hydrotechnica physica*“, а у четвртном „*physica*“. На правном одсеку, поред Опште историје, предавало се јавно и међународно право, угарско право, као и политичка економија, кривично право и још куријални стил¹⁰. Стојковић је учио математику, физику, као и латинску стилистику и реторику у професора Стевана Сабела, а на правном одсеку професоре Јована Флајшхакера и Адама Брезаноција¹¹.

Нажалост, трудећи се око младог племића Ђорђа Којића, Стојковић, као корепетитор Којићев, цело време у Пожуну, тако бар он тврди, није примио ни пребијене паре. 1 октобра 1797 писао је он из Гетингена Стевану Вујановском, директору народних школа у Славонији, Хрватској и Далмацији: „лѣта 1796 повторавахъ азъ въ Пожунѣ съ Г. Георгіемъ Коичемъ уроки философическія и доселѣ мзды не пріяхъ“... „Вы сами вѣсте добрѣ, яко Коррепетиція всякаго мѣсеца дается, а азъ уже 2 года ожидаю...“ Моли Вујановскога да се заузме код оца Којићева да му се исплати тај дуг¹².

За време гладовања у Пожуну обраћа се Стојковић митрополиту Стратимировићу за помоћ. Митрополит је на почетку 1796, преко директора Карловачке гимназије, протестанта Јована Гроса, известио Стојковића да ће га помоћи. Пун наде и добро расположен, Стојковић из Пожуна захваљује најтоплије митрополиту 9 јуна 1796^{12а}. Најзад помоћ је стигла преко протосинђела Видака. Том приликом питао је митрополит Стратимировић Стојковића да ли жели ступити „въ чинѣ священничества.“ Стојковић одговара да је то желео одувек¹³. Нажалост, та митрополитова помоћ није била

⁹) Војводина II, стр. 143.

¹⁰) Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XIII, стр. 59.

¹¹) Прилози К. С. И. Ф. XIII, стр. 64—65. Види *Ortvay Tivadar, Száz év egyházai (rozszonyi) főiskola életéből* (Budapest 1884).

¹²) Јавор за г. 1880 (Нови Сад 1880), стр. 1370—1371.

^{12а}) *Јов. Радонић*, Прилози историји словенског препорођаја крајем прошлога и почетком овога века (Нови Сад 1900), стр. 75.

¹³) *А. Ивић*, Архивска грађа о српским књижевним и културним радницима (Изд. САН) I, стр. 118—119.

стална као и помоћ племића Палик-Учевног од Фирлука и Дешешће. У нади да га митрополит неће напустити пошто је митрополиту јавио да је спреман да се замонаши, Стојковић је током 1796 марљиво тражио добротворе који би му, ма и привремено, омогућили боравак у Немачкој. Он је, најзад, успео да му нови добротвори Драгутин и Јован, како пише своме професору Василију Крстићу, у пролеће 1797, обећају, издржавање у Немачкој са 300 форината. Али како је живот у Гетингену веома скуп, јер се онде без 500 форината не може живети, намерава да студира у Јени. Ако мисли да му се јави, пише Стојковић Крстићу, нека одмах пише у Пожун“ бздћи да ће пред Ускрс Римски у Бечъ полазити, а оданде трећи данъ Ускрса рим. у име божіе пѣтъ крозъ Прагъ у Јенъ узети¹⁴. Не могу да утврдим да ли је Стојковић отишао у Јену. Али пре ће бити да није. У споменутом писму Василију Крстићу пише Стојковић да би био срећан када би нашао некога добротвора „кои бы 100 талирића на годину дао“, али зајам се тешко добива. Па ипак рекао бих да се Стојковић одлучио да иде у Гетинген са осигураних 300 форината својих добротвора Драгутина и Јована, надајући се да ће у току 1797 наћи начина да однекуд набави још 200 форината. Стојковић се бавио у Бечу у јулу 1797 на путу за Гетинген, те је лако могуће да се он већ тада упознао с Доситејем Обрадовићем који је од 1789—1802 живео у Бечу. При крају писма пише он Василију Крстићу: „И’а преже хода моего вами више нећу писати, но како додем у Саџонию таки“. Стојковчъ вѣрны сынъ¹⁵. У јесен 1797 стигао је Стојковић у Гетинген.

Гетинген се у то време сматрао као један од најбољих универзитета у Немачкој. Поред Универзитета чувено је било „Die königliche Societät der Wissenschaften“ са три одсека: физикални, математички и историско-филолошки. Орган Ученог друштва Göttingische gelehrte Anzeigen, заснован је 1739 године.

Стојковић је очаран гетингеншком средином, а нарочито његовим професорима. 1 октобра 1797 пише он директору школа Стевану Вујановском у Осек: „Мене су професори примили врло љубазно и позвали да их посећујем. Сего, кличе он, снисхожденија и человѣколюбія нигдѣ нѣсть“. У универзитетској библиотеци нашао је око 1000 књига штампаних на црквенословенском језику. Проректор га је молио, пише он, да наслове књига преведе на немачки да би се могле књиге средити и каталогизирати. „О како мя люблятъ!“ узвикује Стојковић. „Неки траже, особито Шлецер, да им дајем лекције из словенскога“. Овде је Стојковић свакако мало претерао, нарочито што се тиче Лудвига Августа Шлецера, који је дуго времена провео у Русији и онде научио црквенословенски. Библиотека је, вели Стојковић, у огромној дворници. Преклиње Вујановског да замоли митрополита нека библиотеци поклони један примерак Раји-

¹⁴ Архив САН кут. CXLV. бр. 8926.

¹⁵ Ibid.

неве историје коју очекују с радозналошћу. При крају писма прелази на прозаичне појединости, али карактеристичне за живот студената у оно време.

„Неопходимо нужна въ Гетинзѣ сутъ сия :

Соба	30	Тхалер
дерва 1½ фат à 10	15	„
послуга	12	„
пранѣ	8	„
ручакъ à 5 Т	60	„
вечера à 3 Т	36	„
Collegia 6 1 сем.	36	„
Collegia 6 2	48	„
Папира 2 риса à 4 Т	1/29	„
языкъ едан 16 сати à Луисдор		Т
за годину барем 160 сати	50	„
Халина свега	30	„
334 талира или	501	фр.!

Ето страшне суме! пак откуда? Куку, леле!“

Писмо Вујановском од 1 октобра 1797 завршује речима: „Молите Г. архиепископа да ми штогодъ на помоћ пошлетъ“¹⁶. Молбу Стојковића испоручио је Вујановски митрополиту. Стално мољакање за помоћ наљутило је митрополита. Одговарајући, 20 маја 1798, на писмо Стојковића од 24 априла 1798 митрополит му поручује да је био одлучио „ничего далше с' Вами неимѣти“. Ну како се славни професор Хајне за њ заузео и молио га да Стојковићу пошаље помоћ која му је у истини потребна, Стратимировић пише Стојковићу нека обавести професора Хајнеа да му је преко Беча послао 150 форината. Ублажен и одобровољен писмом професора Хајнеа, митрополит препоручује Стојковићу „свој разумъ наукама просвѣщавати, толико више и нарочнѣ в' томъ опасни бити постаратесе, да внутренѣ право-и истинодушије себѣ приобрѣсти возмозете“¹⁷. Стојковић је био потпуно задовољан овим заузимањем и још више прионуо уз класичног филолога и археолога Христијана Хајне-а уредника стручног часописа *Die Göttinger gelehrten Anzeigen*. Задовољан својим успехом, Стојковић јавља своме професору Крстићу 24 августа 1798 да је својој мајци упутио 50 форината и да је „со Г. Архиепископомъ у добромъ сада и веће 3 писма примио“¹⁸. Можда је Стојковић из захвалности, а још више ради одржавања веза с угледним научником, слушао Хајнеова предавања из археологије и о уметности старог античког света.

С професором Августом Лудвигом Шлецером, писцем чувенога дела „*Allgemeine nordische Geschichte*“, преводиоцем на немачки најстаријега рускога летописа, тзв. Нестора, био је Стојковић у

¹⁶ Јавор за г. 1880 (Нови Сад. 1880), стр. 1371—1372.

¹⁷ Јавор за г. 1880, стр. 1438—1439.

¹⁸ Архив САН. кут. CXLV, бр. 8923.

веома пријатељским везама^{18a}. Шлецерова предавања из области статистике и историје била су вазда добро посећивана. Иако студент Физике и Математике, Стојковић је слушао предавања Шлецерова. Када је Стојковић због сиротиње намеравао неко време да напусти Немачку, Шлецер, забринут, одвраћа га од те намере. Нека он, пише Шлецер Стојковићу, остане у Гетингену, где ће научити староруски, црквено-словенски и ново-руски језик, те му ставља на расположење рукописе из своје богате библиотеке. Када се код њега спреми, нека се врати у домовину, јер „Ihr Vaterland braucht Aufklärung“, па нека заједно с митрополитом Стратимировићем поради на ширењу просвете. „Ein paar Jahre, oder wär's auch im Notfall nur ein Jahr, von Ihnen in Göttingen mit Ihren bisherigen Anstrengungen zugebracht, würde in Ihrem würdigen Vaterlande neue helle Jahrhunderte schaffen: welche Wonne wäre dies für Ihren Hochwürdigsten Erzbischof“¹⁹. Писмо Шлецера, ватренога поборника идеја просвећене философије XVIII века, најлепше је сведочанство за способности Атанасија Стојковића који је у младим годинама показао толико примчивости за разне научне дисциплине. Али то његово широко интересовање сметало је много да зарони дубље у проблеме једне научне дисциплине. Он се већ у Пожунској академији заинтересовао много за Физику и Математику. Тај интерес остао је снажан и у Гетингену, али није био једини. Стручњак из области Физике и Математике имао би да утврди да ли је Стојковић читао скупљене списе Руџа Бошковића у пет књига, издане у Bassano, у горњој Италији 1785. Ово је издање, по свој прилици, имала библиотека Гетингеншког универзитета. Исто тако, Стојковић је могао у тамошњој библиотеци наћи Бошковићев дневник с пута од Цариграда у Пољску (*Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, Paris 1772*). Ипак мислим да нећу погрешити ако претпоставим могућност да је на Стојковића највише могао утицати спомнути Манојло Јанковић да се посвети Физици. Јанковића је на основу студије „О испаравању воде после кише и о киши“ Природњачко друштво (*Naturforschende Gesellschaft*) у Хали изабрало, 15 марта 1788, за свог члана²⁰. Славољубив до крајности, Стојковић се заносио надом да ће и њега једнога дана прогласити за члана неког ученог друштва. Напоменућу још да је Стојковић проблем о

^{18a}) Прву књигу Шлецерова превода т. з. Несторове хронике, штампане 1802 у Гетингену, читао је Стојковић пажљиво, саопштивши Стратимировићу своје напомене. Рекао бих да је митрополит, преко Стојковића, утицао на Шлецера да преведе Хронику. „Ја самъ, пише митрополиту Стојковић, Нестора съ великимъ вниманіемъ прочитао. Нѣка слово-произведенія его силомъ натягнута наубѣдительноше показꙋють, колико е нужно историкомъ Сѣверныхъ царствъ—славенскій языкъ знати. Несторъ самъ есть къ безсмертію Вашего Превосходительства доволенъ. Ја се весма радѣмъ, да самъ перва причина писменаго соотвѣтствованія—со издателемъ Нестора быо“. (Митр. патр. арх. ad 10 ex 1803).

¹⁹) *Јов. Радонић*, Прилошки историји слов. препорођаја, стр. 26—27.

²⁰) *Миша Косић*, *Serbische Studenten an den Universitäten Halle, Leipzig und Göttingen im 18 Jahrhundert* (Sonderabdr. aus den Südostdeutschen Forschungen I, 2 стр. 11—12).

испаривању воде и о киши објавио на руском на почетку своје универзитетске каријере у Харкову.

Током 1793 и 1799 Стојковић је марљиво радио на својој Физичи, али се много интересовао и лепом литературом, сматрајући да има талента и за њу. Спремајући се да иде у Немачку, Стојковић је у једном писму Василију Крстићу из Беча од месеца јула 1797 испевао једну оду лековитом извору близу Руме „Ода на Источникъ Борковачкій“. Своју оду започиње Стојковић стиховима: „Источнице мильи, Борковачка дико! Можель желю мою къ теб’ ѡписати тко?²¹. Из једнога писма професору Василију Крстићу од 8 марта 1798 види се да се пре тога неко време задржавао у Лајпцигу. У Гетингену, пише он, неће се задржавати дуже од две године „а у Россіи врло кратко време, бѣдѣши да ћу овде све науке совершити и само догматике ради у Россію поити“²². О свом путу у Русију говорио је Стојковић са Шлецером. „Und da Sie nach Russland wollen, писао је Шлецер Стојковићу, um sich dort einer Prüfung zu unterwerfen, mit welchem Ansehen, mit welcher Ehre für Sie und für die Nation würden Sie da in dem gelehrtesten aller russischen Klöster, dem Alexander Newski Kloster auftreten, wenn Sie bei ihrem Examen die in Göttingen concentrirten neuesten Kenntnisse producierten“²³. Пут у Русију предузеће Стојковић тек после неколико година (1803) када је поч. новембра 1803, изабран био за редовног професора Физике на новооснованом Харковском универзитету.

Стојковић је идућих година био у добрим односима са митрополитом Стратимировићем. 15 маја 1799 обавестио га је о смрти познатог историка Јов. Христофа Гатерера, професора Гетингеншког универзитета (1727—1799). Одлична је, напомиње он митрополиту Стратимировићу 15 маја 1799, стара професорска генерација у Гетингену (Хајне, Шлецер, Рихтер, Питер, Вризберг, Кестнер). Млађе поколење далеко је слабије, што ће бити на штету Гетингеншког универзитета. Он дубоко жали што је немачко-римски цар Франц I забранио студентима да похађају стране универзитета. То је, истиче Стојковић, велика штета по народну просвету и тако онемогућена племенита намера митрополита да школује даровите младиће у иноземству. Штета би се донекле могла умањити читањем, али нажалост „славнѣишии писатели философи, теологи, историји и политики въ Виенѣ сугъ забранѣни“. Жели, наставља Стојковић, да идућу зиму проведе у Русији, ради руске стручне литературе, али за то нема средстава. Захвалан је митрополиту на обећаној помоћи. Радују се томе и његови професори, особито Шлецер, који га срдечно поздравља. Извештава, даље, Стратимировића да ће, по завршеном семестру, почетком октобра, вратити се у отаџбину²⁴.

²¹ Јавор за г. 1878, стр. 185—187.

²² Арх. САН. Кут. CXLV, бр. 8923.

²³ М. Kostić, Serbische Studenten стр. 21.

²⁴ Јавор за г. 1880, стр. 1403.

Стојковићево писмо Стратимировићу од 2 августа 1799 изгубљено је, али се сачувао одговор митрополита од 15 августа 1799. У њему је списак богословских дела која би Стојковић имао набавити за митрополита. У првом реду дела протестантског теолога XVIII века Јована Г. Валха (Walch), професора у Јени, *Historia controversiae inter Graecos et Latinos de processione Spiritus S.*, за тим познато дело Михаила le Quien-а *Историја грчке цркве*, штампано у Паризу 1740 у три тома и још нека дела теолошке садржине²⁵.

Пошто је у Гетингену углавном довршио три књиге своје Физике и докторирао, у јесен 1799 вратио се Стојковић у Срем. Из Срема је Стојковић отишао у Будим са намером да у тамошњој универзитетској штампарији, поред Физике, штампа још неке своје радове. Можда му је Стратимировић поверио да води надзор над штампањем и да врши коректуре Стратимировићевог анонимног списка „Любосава и Радован или пѣсни нравоучительныя по начину простонародныхъ сербскихъ пѣсней“ које је штампано у Будиму 1800²⁶. Шаљући ово делце проф. Шлецеру, Стратимировић пише да га је написао „in unserer gemeinen serbischen Volkssprache und ganz nach der Art ihrer Epischen Poesie“. Стојковић је одушевљен, па из Будима јавља Стратимировићу да „на една Милошиадъ, Лазариадъ, или Стефаниадъ либо каковое нибѣдъ иное епическое сочинение ѿважился“²⁷. Те исте 1800 године штампао је Стојковић своје дело у Будиму под насловом „Кандоръ или откровение егѳпетскихъ таинъ“, више поучан спис у диалогу између филозофа старца и младога Кандора. Старац тумачи Кандору основне моралне принципе, док је његов сентиментални роман „Аристидъ и Наталиа“ (Будим 1801), посвећен сени образованогa темишварског епископа Петра Петровића, намењен био ширим читалачким круговима. Идуће 1802 године објавио је Стојковић у Будиму две оде. „На смерт бесмертнаго Иоанна Раича“ о којима се недавно академик Никола Радојчић одазвао веома повољно²⁸.

Стојковић, иако млад али практичан, бринуо је бригу да његова Физика неће имати велики број претплатника. Али она му је у првом реду имала убрзати и осигурати каријеру, како је и било. На већи број претплатника, нарочито међу трговцима и занатлијама, могао је он више рачунати својом књигом „Сербскій секретаръ“ (Будим 1802), збирка узорака како се пишу писма, уговори, обвезнице и др. Међутим, њему је нарочито било стало до тога да сачува благодатност митрополитову, особито у тадашњем периоду његова живота када је покушавао на све стране да осигура себи будућност. У ту сврху певао је он „Оду о будушемъ заведеніи наукъ философическихъ въ Карловцѣ Срѣмстѣмъ и о слѣдствіяхъ сего заведенія“. Ову оду штампао је Стојковић у будимској универзитетској штампарији 1800.

²⁵ Јов. Радонић, Прилошци ист. слов. преп., стр. 75—77.

²⁶ Јов. Радонић, *Op. cit.* стр. 33.

²⁷ Јов. Радонић, *Op. cit.* стр. 77.

²⁸ Ник. Радојчић, Српски историчар Јован Рајић, стр. 160.

Стојковић је тада стално становао у Будиму, где је у тамошњој универзитетској штампарији штампао и прву књигу своје Физике. У подграђу Будима, тзв. Табану или Српској вароши, живели су скоро искључиво Срби, тако да се онде највише говорило српски. Табановци, већином потомци оних Срба који су се са патријархом Арсенијем III доселили у Угарску, бавили су се највише трговином и занатима. У Пешти, пак, Стојковић је свакако долазио у додир с Лудвигом Шедиусом, професором естетике на Пештанском универзитету, који је такође завршио науке у Гетингену. У тадашњим нашим литерарним круговима Шедиус је био познат са своје публикације „Literarischer Anzeiger für Ungern“ Pesth 1798 und 1799, као и са свога „Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur 6 Bde, Pesth 1802^{28a}“.

За време слагања прве књиге Физике Стојковић је обавештавао митрополита Стратимировића како напредује овај посао. Митрополит, изгледа, није имао много вере да Стојковић тај велики потхват може довршити с успехом. Сујетан и уображен, Стратимировић вазда је био готов да младим научницима даје савете и упутства скоро из сваке научне дисциплине. Напр. Глигорију Трлајићу, професору Опште историје на Педагошком институту у Петрограду, саветује да, као историк, не занемари етимологија сање које отвара нове видике за најстарију историју. „ПримѢромъ Вамъ служити можетъ мой опытъ произведенія сихъ именъ Князь и Книга нынѣ изданны“. Послаће му неколико примерака од којих један да преда секретару Академије наука Фусу.²⁹ Стратимировић, крај све начитаности дилетант, није водио рачуна о том да је најстарији период словенске историје веома оскудан у изворима и да приказивач тога тамнога периода треба да има ваљану филолошку и историску спрему, удружену с оштром критиком. Пошто Стратимировић није имао те спреме, губио се он у царству фантастичних етимолошких хипотеза.

Није чудно онда да он назив Руси-Росси који се, по њему, у разним словенским дијалектима изговара *Rozī* или *Rozenī*, што ће рећи Рођени! Значење имена Рус означава, дакле, нешто блиско, рођено! Сармати су, по њему, Северноти, што значи северни народи! Можда је младом и питомом Трлајићу импоновало овакво знање Стратимировића, али критичном историку Шлецеру, с којим се Стратимировић дописивао, свакако не³⁰.

Стратимировић је већ из спремљеног позива на претплату прве књиге Физике писао Стојковићу да се не види јасно „каковѣ фѣсіку то естѣ цѣли ли крѣгъ в' сѣстемѣ или токмо изводи

^{28a)} *Јов. Радонић*, Прилошци, стр. 59—60. Шедиус је нарочито познат био са своје Естетике „Principia Philocaliae seu doctrina pulchri“.

²⁹⁾ Јавор за г. 1880, стр. 1440.

³⁰⁾ *Јов. Радонић*, Прилошци стр. 31.

незјиднѣйшія фїсіки издати намѣраете, то и ѿ таковој ничто далше о методѣ томѣ примѣтити имѣл бы, како да бы Вы и в' единомѣ и дрзгомѣ слѣчаѣ наипаче постаралися онаковыми изреченіяхъ термини слѣжитися кой в' союзѣ книжеводства російскаго ѿстати могли бы³¹. Митрополит мисли да већ по самом предмету материје коју обрађује неће наћи много читалаца. Можда би, истиче Стратимировић, много било корисније да је Стојковић обрадио неки популарнији предмет као, напр., економски календар, или тако нешто слично³².

Не знамо како је Стојковић примио ове мисли Стратимировића, али чувао се врло опрезно да би показао своје незадовољство. Пошто је примио списак претплатника из архидијецезе, поручује митрополиту из Пеште, 28 априла 1801, да му јави што пре колико ће примерака претплатити, „јер фїсіка до Пештанскаго торга печатню ѿставляетъ“³³. Митрополит јавио је 9 маја да претплаћује 10—15 примерака, а новац да ће упутити преко архиђаконa Путника, који тада није био у Карловцима³⁴. Стојковић је неко време чекао, па како се архиђакон никако није јављао, сам на своју руку унео је у списак претплатника митрополита са 50 примерака. Јављајући то митрополиту из Будима, 31 маја 1801, моли га да му опрости, па додаје: „И здѣ гонитъ мя щастіе“. У исто време послао је Стојковић митрополиту своју књижицу „Аристидъ и Наталіа“. Митрополит се није наљутио што је унесен у списак претплатника са 50 примерака, можда ублажен пошиљком овог сентименталног романа, него је доброћудно пристао³⁵.

Стојковић је у току штампања прве књиге Физике предузео кораке да се покалуђери. У ту сврху писао је он епископима у жељи да се то његово питање реши што пре. Међу првима заинтересовао се за њ арадски епископ Павле Авакумовић, па се о њему распитивао у митрополита Стратимировића. Темпераментни епископ бачки Јован Јовановић писао је, 13 фебруара 1800, митрополиту и предложио да се Стојковић замонаши и одмах произведе за архимандрита манастира Ковиља као заменик старом и болешљивом историку, архимандриту Јовану Рајићу. Митрополит Стратимировић био је одлучно против тога иако је и сам, замонашен 25 марта 1784, произведен био за крушедолског архимандрита већ 15 августа исте године. 17 јуна 1801 упутио је Стојковић из Будима молбу Синоду ради ступања у монашки ред. Ова молба веома је важна и занимљива, јер добро карактерише Стојковића. Учио је, пише он, толике године да би могао бити од користи народу. Он, даље, истиче да је за девет месеци свршио свих шест латинских школа до философије. За време учења био је одличан у свима предметима. На Универзитету у Гетингену „тако съ Мѣзами ѿбходилъ, іако

³¹ Митр. = патр. арх. ad Nr^o 10 ex 1803.

³² *J. Радонић*, op. cit. 78.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Митр. = патр. арх. ad Nr^o 10 ex 1803.

емъ и доктором філософіи постати. Здѣ примѣчанія достойно есть, яко сіе въ історіи сербскаго рода первый примѣръ есть“. Природњачко друштво у Јени изабрало га је за свога правога члана, а у том Ученом друштву су највећи светски научници. Он говори немачки, латински, француски, италијански, енглески, нешто грчки и мађарски и скоро све словенске дијалекте. Главне животне принципе изложио је он у два своја списа Кандору и Аристиду. Он много полаже на Физику, написану „на простомъ языкъ своему за лыбимый родъ свой“, а намеран је да напише још више таквих опште корисних дела. При крају додаје да је превео на немачки веома корисну књигу „о положенію и брѣжденію земледѣлнаго Училища при С. Петербургскимъ (sic...) дѣло родъ нашемъ велию славу принести имущее“³⁶. При крају молбе он још додаје и ово „да он Родъ своемъ, до днесъ всюдъ, ученіемъ и правами своими величайшюю честь сотворити трѣдился есть“³⁷. На ову представку Стојковића одговорио је митрополит, 17 августа 1801, да он нема ништа против Стојковићева монашења, само Стојковић, по уобичајеној пракси, мора прво бити испушеник, па даље постепено напредовати у чину³⁸.

Неко време о овом се није више говорило, али 14 маја 1802 ово питање поново покреће пакрачки епископ Кирило Живковић. Епископ Кирило, на име, тражио је допуштење од митрополита да може Стојковића поставити за свога конзисторијалног бележника, па га затим произвести за архимандрита манастира Лепавине. Стратимировић, међутим, пристаје да епископ Живковић постави Стојковића за свога конзисторијалног бележника али мисли да је о архимандрији још увек рано говорити и мислити. Стојковић је у тој ствари последњи пут писао митрополиту 4 децембра 1802: „И бы желію знати время произведенія моего во Архимандрита... Ако ово не може бити, то њ-истина съ великою жалостію-отъ намѣренія онаго отступити морамъ, кое е мене полчетверта лѣта оживлявало и коемъ самъ њ великѣ часть щастія моего жертвовао“³⁹. У писму од 8 марта 1803 митрополит је одговорио Стојковићу да не може одредити време када би могао Стојковић произведен бити за архимандрита^{39а}. Пошто је знао да је митрополит упоран и одлучан, Стојковић није даље наваљивао, али његов неуспех да ступи у ред вишега клира много га је тиштао. Сведочи то Стојковићево писмо митрополиту из Трста од 10 новембра 1803 на путу за Харков. Не може, пише он, да не спомене тежак бол и тугу што се са њим није очински поступало, онако како је желео и очекивао. „Время тѣз мене о томе извѣстити а и Вашему Превосходителству открыти да между оными лицами коихъ Вы повѣренія и любви Ваше удостоявате, есть едынъ или два невалялыхъ и что наши кажутъ зміе у нѣдры“^{39б}.

³⁶ *Јов. Радонић*, *Op. cit.* 81.

³⁷ *Op. cit.* 82.

³⁸ *Ibid.* стр. 26.

³⁹ *Ibid.* стр. 27.

^{39а} Митрополитско-патријарашки архив, Срем. Карловцима ad №^о 10 ex 1803.

^{39б} *Ibid.*

Раскрстивши с калуђерењем, он је окретно и вешто спремао земљиште у Будиму, Пешти, Сентандреји и другим суседним општинама да га оне од централних власти траже за надзорника основних школа. У исто време (1802) радио је он енергично после публикације прве књиге Физике да му се повери катедра физике на Пожунској академији.

Угарска дворска канцеларија, проучивши претставку спомених српских општина, прихватила је њихову жељу и предложила да се Стојковићу одреди плата најмање од 600 форината годишње с тим да годишњу плату и путне трошкове поднесу саме општине. С овим предлогом Угарске дворске канцеларије сложио се цар и краљ Франц I, али ни од ове ствари не би ништа⁴⁰.

Разочаран доста, Стојковић ипак није губио наде. Публикација прве књиге Физике пронела му је име у образованим српским и словенским круговима. Избор за члана Јенског природњачког друштва свакако је извршен под утицајем посланих отштампаних табака Стојковићеве опсежне прве књиге Физике, изишле 1801 под насловом: А. Стојковича, свободныхъ художествъ и философи доктора и Јенскога естество-испытателнаго содружества члена дѣиствителнаго, Фвсика, простымъ языкомъ списана за родъ славеносербскіи, первая честь, въ Будимѣ, писмены Кралевскога университета, 1801.

Друга књига Физике штампана је доста брзо током 1802, тако да је и трећа на поч. 1803 била доштампана. У писму професору Василију Крстићу, скупљачу претплатника на Физику, од 23 јануара 1803, тужи се Стојковић на претплатнике. Пошто су, наиме, видели да им је име наштампано у списку претплатника на прву књигу, многи од њих нису се претплатили на другу књигу. Да би претплатнике одобривољио, Стојковић истиче да је трећа књига много разумљивија од ранијих. Томе је разлог с једне стране сама материја коју обрађује, а с друге његово старање „все вешчи, колико је можно, простіейшим, но чистим језиком исказати“. Пошто је навео садржину треће књиге, моли скупљаче претплате да то саопште претплатницима, као и цену треће књиге (1 фор. 30 кр. неповезан примерак, а повезан 1 фор. 48 кр.⁴¹) Стојковић је такође јавио митрополиту Стратимировићу, 19 фебруара 1803, да је трећа књига готова, коју ће му послати⁴².

Међу првима, којима је послао своју физику, био је руски цар Александар I Павловић. У писму митрополиту Стратимировићу из Пеште од 19 фебруара 1803 Стојковић јавља: „Императоръ Россійскіи естъ мени дао отвѣтствовати на присланіе фвсике. У писмѣ обявляетъ онъ высочайшее свое благоволеніе и признател-

⁴⁰ А. Ивић, Архивска грађа о срп. књиж. и култ. радницима II (Београд 1931), стр. 7—9.

⁴¹ Арх. САН. Кут. CXLV, бр. 8927.

⁴² Јов. Радонић, Прилози стр. 81.

ность. Писмо тје быти сообщено у ономъ хефтѣ Жѣрнала Шедисева, у коемъ тје и Коментарисъ на Archidjaconus in Illyrien изъ Карловаца посланый быти“. Ту Стојковић мисли на часопис пештанскога унив. професора Шедиуса „Zeitschrift von und für Ungern (1803)^{42a} .

Иако без осигураног положаја и због тога забринут и нерасположен, Стојковић никада није губио из вида корист од познанства и општења са утицајним људима. А. Стојковић „филос. док. Крал. Гетинг. Содрѣж. наукъ и Ђенскога Естествоизпытат. членъ“ писао је из Пеште, 29 децембра 1802, грофу Ференцу Сечењију (Széchenyi). Овај веома угледни угарски аристократа уживао је опште поштовање као учен човек, а особито као заснивач Угарског народног музеја. Рођен 1754 у Фертесеплаку, (Fertőszéplak) у Шолпронској жупанији (+ у Бечу 1820), издао је он у Пешти 1800 у 2 свеске каталог своје велике књиѣнице (Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci comitis Széchenyi)⁴³. По један примерак свога каталога послао је он страним универзитетима и научницима, па и А. Стојковићу са којим се лично познавао. 19 фебруара 1803 писао је наиме Стојковић митрополиту Статимировићу да му је гроф „Сечиниј, прислао „Каталогъ книгъ своихъ.“ Јавља, даље, да је недавно ручао код грофа („Ја самъ овыхъ дней кодъ нѣга обѣдао“)^{43a} . У наведеном писму од 29 децембра 1802 на славеносербском“ језику Стојковић му захваљује с напоменом да у грофовом каталогу нема Историје Јована Рајића. „Сие, пише Стојковић, хотя не весьма щастно совершенное дѣло, есть едино кое бы Сербовъ съ прочими народы у книжевныи союзъ привести могло“. Он се нада, наставља Стојковић, да ће Рајићево дело бити наведено у обећаном додатку. Шаље Сечењију две књиѣге своје Физике, свој Сербски секретар и мање своје списе. При крају јавља ученом грофу да је трећа књиѣга Физике у штампѣ коју ће му одмах послати чим буде изишла. Најзад, Стојковић не забораѣља да захвали грофу Сечењију „за саговоренныи мнѣ многихъ ради причинъ за мя важнѣишии даръ“⁴⁴.

III

Атанасије Стојковић упознао се са заснивачем славистике Јосифом Добровским (1753—1829) у Прагу 1800 на повратку у отаѣбину са својих студија у Гетингену. Славни чешки лингвист, писац знамените Чешке граматике, Немачко-чешког речника у шест томова (1 том изишао 1802), Старословенске граматике, Зборника Славина и Слованке итд. примио је врло лепо младога доктора Гетингенског универзитета. О свом познанству са Стојковићем пише Добровски професору Злобицком у Беч, те нарочито истиче способност Стојковића да врло брзо учи стране језике. Иако је по струци природњак, интересује се много за славистику. „Er hat

^{42a} Митр. = патр. арх. ad Nr^o 10, ex 1803.

⁴³ Révai Nagy Lexicóna, XVII (Budapest 1925), стр. 419.

^{43a} Митроп. = патр. архив (ad Nr^o 10 ex 1803).

⁴⁴ Прилози К. Ј. И. Ф. VIII (Београд 1928), стр. 267—268.

hier den böhmischen Dialekt in kurzer Zeit lesen und verstehen gelehret“¹. Стојковић се тада упознао у Бечу с професором Злобицким, одлазио му у кућу, али се није дуго задржавао у Бечу да би могао слушати његова предавања, како је желео Добровски. 11 септембра 1800 из Будима шаље Стојковић Добровском неке своје омање списе с том поруком да ће му одговорити на постављена питања. Тада је Стојковић заузет био штампањем прве књиге своје Физике и свога романа Аристид и Наталија. Пошто му је Добровски обећао, када је био у Прагу, да ће приказати прву књигу Физике, Стојковић Добровскога потсећа на то обећање, али га усто још моли да му издајствује диплому дописног члана Чешког ученог друштва „(dass ich das Diplom eines correspondirenden Mitgliedes erhalte“). Радећи на Физичи, пише Стојковић Добровском, његова је намера „die Ausrottung des Aberglaubens und der für das Menschengeschlecht schädlichen Vorurtheile, die bei meiner Nation fast ohne Zahl sind“².

Добровски је о све три књиге Физике реферисао у својој „Слованци“ 1814, на стр. 215. О вредности Физике не говори, јер није стручњак, али се задржава на Стојковићеву језику: „Er hat sich einer leicht verständlichen Schreibart beflissen, die gleichsam das Mittel hält zwischen höhern des Raić und der sanften und fliessenden des Obradović“³. С обзиром на то да је Стојковић Добровском доста уредно одговарао на постављена питања, овај се заузео, те је Стојковић изабран био за дописног члана Чешког ученог друштва, о чему је проф. Злобицки обавестио Стојковића⁴. У образложењу тога избора Чешко уч. друштво истиче Стојковићеве књижевне заслуге за науку „vorzüglich aber durch die in servischer Sprache von ihm geschriebene und der Gesellschaft dargebrachte Physik“⁵.

Велики научни резултати францускога хемичара Lavoisier-а у другој половини XVIII века утицали су много на развој физике уопште. Стручњаци би имали да покажу да ли и колико је Стојковић ишао укорак са развојем физике у његово доба.

У пролеће 1803, пошто је доштампао трећу књигу Физике, отишао је Стојковић у Беч. 20 априла 1803 јавља он Добровском да ће у Бечу остати још читав месец дана. Стојковић је раније говорио са Добровским о делу Фортуната Дуриха „Bibliotheca Slavica“, чији је први део штампан у Бечу 1795. Услед смрти Дурихове други део остао је у рукопису. Захвалан старом Дуриху који га је од теолошких и оријенталних студија упутио на изучавање словенских језика, Добровски је, у споразуму са Стојковићем, намеравао да тај други део штампа у Будимској универзитетској штампарији. Стојковић, пак, добро је био познат у тој штампарији. Сем тога, добар познаник проте Самборскога, духовника недавно

¹ Korrespondenze Dobrovského III (Praha). 155—156.

² Прилози К. Ј. И. Ф. X, стр. 185—186.

³ Прилози К. Ј. И. Ф. X, стр. 177—178.

⁴ Ibid.

⁵ Abhandlungen der Kgl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften von den Jahren 1802—1804, стр. 5.

умрле вел. кнегиње Александре Павловне, жене угарскога палатина надвојводе Јосифа, брата цара Франца I. Самборски је обећао своју помоћ да се тај посао сврши без икакве сметње. Добровски је стога тврдо био уверен да ће други део Словенске библиотеке брзо бити штампан у Будиму. Стојковић, исто тако, уверен је у то, па јавља да је, преко руског проте, послао своју књигу (можда роман Аристид и Наталија) кнезу Гаврилу Петровичу Гагарину, тадашњем руском министру трговине.

Стојковићу је пошло за руком да га прими руски посланик у Бечу, гроф Разумовски. Стојковић је својом речитошћу учинио добар утисак на руског посланика. Говорио му је о својој жељи да пређе у руску просветну службу. Имао је срећу, јер је убрзо после тога, како ћемо одмах видети, дошао у Беч Северин Осипович Потоцки, куратор школа Харковске губерније.

Важно је за даљу каријеру Стојковића да је он 1803 ушао у кућу ученога пољскога грофа Јосифа Осолињскога, који се интензивно бавио проучавањем пољске књижевности. Осолињски је стално живео од год. 1789 у Бечу и његов дом био је зборно место словенских научника и књижевника. Њега ће цар Франц I именовати тајним саветником и директором царске библиотеке. Настојањем грофа Осолињскога заснован је у Лавову Национални институт, коме је Осолињски завештао своју књижницу (*Základ pałodowu imienia Ossolińskich*).

Стојковића увео је у дом Осолињскога професор Злобицки. Ту се Стојковић упознао са Самуилом Линде, библиотекарем грофа Осолињскога. Године 1803 постао је Линде у Варшави ректор Лицеја и библиотекар. Чувен и много цењен био је са свога великога Речника пољскога језика у шест томова. Али важно је да се Стојковић упознао код Осолињскога са ученим Северином Осиповичем Потоцким, куратором школа харковске губерније а убрзо руским министром просвете. Потоцки је, како проф. Францев каже,⁶ био дошао у Беч због смрти свога оца. Потоцком је одмах пао у очи 30-годишњи Стојковић својим држањем, а познат већ тада са својом Физиком у три књиге. Препоручен уз то још и од грофа Разумовског, посланика у Бечу, те је сасвим разумљиво да се Потоцки много заузео да Стојковић буде изабран за редовног професора Физике на новооснованом Харковском универзитету 1 новембра 1803⁷.

Сличан је случај био с нешто старијим Стојковићевим вршњаком Глигоријем Трлајићем, родом из Мола у Бачкој. Трлајић је, као питомац митрополита Вићентија Јовановића-Видака, учио права на Бечком универзитету. Као студент права био је Трлајић домаћи секретар рускога посланика у Бечу кнеза М. Голицина. Благода-

⁶ Прилози КЈИФ X, стр. 181.

⁷ Д. И. Багалђй. Опытъ историі харьковскаго университета I (1893—1898) стр. 98. А. Ивић, Арх. грађа II (Изд. САН. стр. 10—12).

рећи везама с угледним Русима, Трлајић је, скоро у исто време када и Стојковић, на поч. 1804, постао професором Опште историје на Педагошком универзитету у Петрограду⁸. Пред крај живота, 1811, Трлајић је изабран био за редовног професора права на Харковском универзитету. Од његових стручних радова цењено је било његово „Руководство књ познанију частнаго грађданскога права“ (1810). Трлајић је брзо по доласку у Харков преминуо и Стојковић се умрлом колеги и земљаку одужио једном одом на латинском језику која је преведена и на српски^{8a}.

Тада, када су неки наши Срби на поч. XIX века отишли да заузму места на новоотвореним универзитетима и вишим школама, у Русији је врело. Идеје Велике француске револуције, изражене у Декларацији људских права, нарочито су одушевљавале младу руску генерацију која се школовала на Западу, особито у Француској и Енглеској. Док су у Русији привилеговани били само племићи и високо духовништво а остали бесправна гомила, Декларација људских права прогласила је да су сви људи слободни и равноправни, да не могу бити хапшени и кажњени без пресуде, да могу, без обзира на порекло, уз прописану спремину, вршити све државне функције. Декларација прихвата начело слободе збора и говора и слободно објављивање мисли и уверења. Она, даље, истиче да је народ суверен и да је закон који народ, преко својих претставника, изгласа израз народне воље. По Декларацији, претставници, после исцрпне дебате, гласаће буџет прихода и расхода, а порез ће плаћати и племство и високи клир, као и остали грађани и сељаци. Претставници народа (посланици) дужни су пазити да се државни приходи троше правилно и савесно⁹.

Слободоумне идеје из Француске укрстиле су се оштро са старим патријархалним приликама у Русији. Претставник аутократије и „самођержавија“, наследник Катарине II цар Павле I Петрович, стално у опреци с даровитом мајком, ђудљив, самовољан и неповерљив, није ни за тренут помишљао да прихвати бар неке од главних напредних идеја, док је руска омладина, враћајући се са Запада, уносила оданде те напредне идеје. Незадовољан, цар Павле I повлачио се све више у себе, неповерљив до крајности, чак и према својој најближој околини. Да би спречио ширење слободоумних напредних идеја са Запада, цар Павле I забранио је руској омладини студирање у иностранству и ограничио до крајње мере долазак странаца у Русију. Сем тога, увео је врло строгу цензуру, сличну оној у Хабзбуршкој Монархији цара Франца I. Његова кратка владавина од четири и по године завршила је нагло. Деспотизам и тиранија царева дојадрили беху толико да су га неколико угледних људи убили 23 марта 1801.

⁸ Јован Радонић, Прилошци стр. 41.

^{8a} Memoria Gregorii Terlaits, Natione Serbica Oriundi, Doctoris Philosophiae et in Caesarea Universitate Charcoviensi Juris Naturae, Politici et Gentium professoris Publici Ordinarii scripsit Athanasius Stoikovits. Charcoviae, typis Universitatis (1812).

⁹ Ernest Lavisse, Histoire de France (Paris 1926), стр. 147.

Његов 23-годишњи син Александар I, рођен 1777 (владао од 1801—1825) био је сасвим друга природа. О његову васпитању старала се његова баба, царица Катарина II. Она му је изабрала за васпитача Швајцарца Лагарпа (de Lagarpe), човека савремених напредних начела. На младога царевића Александра утицао је много и други његов наставник кнез Михаило Никитич Муравјов, задахнут такође напредним идејама. Под утицајем ванредно образованог кнеза Муравјова, цар Александар I читао је Жана Жака Русоа, енглескога историчара Гибона, Монтескјеа, нарочито његова дела „De l'esprit des lois“ и „Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence“. Нажалост, царевић Александар није учио дуго и систематски. Ожењен врло млад, једва 16 година, прекинуо је свако даље спремање за владара, окружен својом најближом околином, која ће на њ много да утиче. За његове будуће односе према Пољацима, којима је вазда симпатисао, особито за време прве половине своје владе, од пресудног значаја било је његово друговање са кнезом Адамом Чарториским. Благородне душе, сентименталан, али и колебљив, цар Александар губио је врло брзо поверење према људима ако би осетио да нису према њему искрени и да имају у виду искључиво своје интересе. Цар је неко извесно време маштао да своме пространом царству да конституцију и ослободи мужике на властелинским доменама. Међутим, несталан и неодлучан, на првом кораку застао је од остварења чак и мање важних рефорама. Пољацима је, под утицајем својих личних пријатеља Пољака, особито кнеза Адама Чарториског, дао конституцију, али је тиме увредио младе напредне Русе који су, такође, под утицајем Запада, прижељкивали више грађанских слобода. Није чудно онда да је овај владалац, по природи примчив и интеллигентан, врло често падао из крајности у крајност. Он је веровао да ће т. зв. „Света алијансија“, формирана између Русије, Хабзбуршке Монархије и Краљевине Пруске, побољшати европски живот у правцу постепеног напредовања.^{9a} Даље, он је био уверен да је Библија књига која ће повести народе у том правцу, те је стога и оснивао руска библиска друштва, али их лако и укидао када би му у познијем периоду његове владе конзервативни саветници говорили да у библиским друштвима главну реч воде масони, противници цареви и непријатељи дотадашњег државног уређења.

Руски културни историк Александар Николајевић Пипин, чијим се делом служим и кога сам лично познао у Петрограду 1897, ванредно је живо и рељефно приказао време владе Александра I.¹⁰ Његово излагање, несумњиво, било би можда још пластичније и живље да је могао употребити треће издање Mazade-a „Mémoires du prince Adam Czartoryski et sa correspondance avec l'empereur Alexandre I“ (Paris, I II, 1887).

^{9a} Сажет текст Св. алијансије у *P. Feyel, Histoire politique du dix-neuvième siècle I* (Paris 1913) стр. 53.

¹⁰ *А. Н. Пыпинъ, Общественное движение въ Россіи при Александрѣ I. Изданіе второе* (СПБ 1885).

Цар Александар I у почетку владе објавио је неколико напредних уредаба. Тако, напр., 1801, укинуо је уредбу цара Павла I по којој је било забрањено уносити књиге публиковане у иностранству. Тадашњи млади напредни цареви саветници поздрављају одушевљено те одредбе „нашег ангела, нашег обожаемаго государя“¹¹.

Под утицајем саветника кнеза Адама Чарториског и грофа Павла Строганова, расправљано је и о потреби доношења закона о министарској одговорности. Цар Александар I учествовао је живахно у расправи. Дотадашња колегијална централна управа замењена је, 1802, појединим министарствима, чији би се министри имали строго придржавати закона. За повреду закона имали би министри да одговарају, али је та одговорност остала мртво слово на хартији¹². Иако одушевљени, цареви саветници бојали су се наглих напредних мера. Мада је цар, занесен и одушевљен, изјавио да треба наћи меру којом би се ограничила владарева апсолутна власт, његови саветници нису смели отворено приступити решењу тога проблема. Један од најспособнијих саветника, Новосилцов, предлагао је да цар, као и Петар I Велики, буде претседник Сената и да његову власт треба ограничити судском влашћу¹³. У једној седници цар Александар I изјавио је отворено да жели ослободити руског сељака, везаног за земљу. У наступу одушевљења цар је, чак, ослободио неколико хиљада мужика. Међутим, неки од царских саветника, особито гроф Н. С. Мордвинов, с обзиром на руске спахије, чији би интереси били знатно заgroжени, нису били за радикално него постепено решавање тога проблема. Цар Александар I, колебљив и несталан, прихватио је одмах предлог Мордвинова, али, нажалост, због наглих измена тадашње политичке ситуације у Европи, решавању тога важнога друштвенога проблема уопште није приступано више за читаве владе цара Александра I¹⁴.

Просветне прилике у почетку владе Александра I много су се побољшале. Раније у Русији био је само један једини универзитет, у Москви. Па и тај једини универзитет није могао радити без научника са стране. На њему је предавано на латинском, француском и немачком језику. Због тога је већина саветника цара Александра I учила на страним универзитетима. Тако напр., Новосилцов провео је 4 године у Енглеској, Кочубеј, министар унутрашњих дела, у Женеви и Лондону, гроф Павле Строганов у Француској, а исто тако интимни саветник и пријатељ царев кнез Адам Чарториски. Старија руска генерација гледала је на ово младо либерално поколење с великим неповерењем, па, чак, и мржњом. Интересантно је променљиво и нестално држање Ђержавина. Овај најзнатнији руски песник XVIII века иако је био велики поштовалац напредне царице Катарине II, назвао је младу либералну дружину око цара Алек-

¹¹ Оп. cit. стр. 69—70.

¹² Оп. cit. стр. 91.

¹³ Ibid. 94—95.

¹⁴ А. Н. Пыпинъ, оп. cit. 118.

савдра I „якобинскою шайкою“. Карамзин (1766—1826), славни руски историк, уредник Весника Европе у г. 1802 и 1803, хвали и уздиже настојање цареву да рашири што више просвету у Русији. Он је одушевљен царевом одлуком заснивања министарстава за поједине гране државне управе и другим планираним напредним реформама царевим.

Ну доцније, у другом, реакционарном периоду Александрове владе, у доба свемогућег цареву саветника грофа А. А. Аракчејева, Карамзин, раније одушевљени поборник уставних принципа, у свом спису „Записка о древней и новой Россіи“ тврдио је да је Русија била најјача и најотпорнија у периоду апсолутизма и „самођержавија“. Па и песник Ђержавин, као и Карамзин, изводио је закључак да су либералне реформе штетљиве и опасне. Раније, пак, у почетку владе Александра I, када се млади цар заносио либералним слободоумним идејама, Ђержавин је певао да је слобода онде где владају уставни принципи, а доцније, у реакционарном периоду Александрове владавине, гледао је Ђержавин у уставу све зло и кочење напретка. Исто тако, у романтичном периоду Александрове владавине Ђержавин је уздизао и хвалио јавна предавања на Московском универзитету, одушевљен много што су на Московски универзитет позвани учени стручњаци из Германије¹⁵.

У том романтичном периоду Александрове владе развила је млада либерална околина царева необично интензивну делатност, тако да руски културни историци с правом кажу да тај период „останетсја навсегда блестящею эпохою въ исторіи народнаго просвѣщенія въ Россіи“¹⁶.

Новоформираним Министарством просвете руководио је енергични Завадовски. Њега су помагали Муравјов, Новосилцов, Строганов, Фус, Карамзин и Северин Осипович Потоцки, убрзо министар просвете.

17 јануара 1803 издало је Министарство просвете „Предварительныя правила народнаго просвѣщенія“. Пошто је дотле у Русији било свега три универзитета: у Москви (руски), Вилну (пољски) и дорптски (немачки), споменутом јануарском уредбом од 1803 заснивају се три руска универзитета: у Харкову, Казану и Петрограду. Новим универзитетима обратили су нарочиту пажњу министри просвете Муравјов и Потоцки. У недостатку руских научних снага позивани су научници са стране, у Харков између Немаца Ромел, Шад и др., а од Срба Атанасије Стојковић на катедру Физике, доцније Глигорије Трлајић, на катедру права, Теодор Филиповић као доцент (ађункт) за римско право, Сава Петровић, ађункт

¹⁵ А. Н. Пыпинъ, *op. cit.* 212.

¹⁶ М. М. Сухомлиновъ, Материалы для исторіи образованости въ Россіи въ царствованіе императора Александра I. Изслѣдованія и статьи по русской литературѣ и просвѣщенію I (СПБ 1884) стр. 17. А. Н. Пыпинъ *op. cit.* стр. 105.

за грчки језик и књижевност, Др Ђорђе Коритарџић, ред. проф. за фармакологију, и, најзад, А. Дубравић, ађункт за философију¹⁷. Уредба за новоосноване универзитете прожета је духом либерализма.

1801 установљена је Руска академија наука са буџетом од 6,250 рубаља годишње. Новоосновано Економско друштво добило је годишњу субвенцију од 5,000 рубаља. Новоосновано „Московское общество истории и древностей“ добило је такође државну помоћ. Притекли су у помоћ својим прилозима и руски богаташи. Власник многих рудника у Русији гроф Николај Н. Демидов даје око милион рубаља на библиотеке и научне кабинете, заснива у Јарославу Демидовски лицеј, а гроф Н. П. Румјанцов издаје о свом трошку публикације из старе руске историје, поклања држави свој велики и богати музеј „на благое просвѣщеніе“ који се преноси у Москву, а све то под утицајем цара Александра I. Настојањем државнога саветника Василија Назаровича Каразина, високог функционера у једном одељењу Министарства просвете, дало је племство Харковске губерније у корист Харковскога универзитета велике прилоге у износу од 400.000 рубаља¹⁸.

У такву средину, дакле, дошао је Атанасије Стојковић негде почетком 1804 године, изабран пре тога, 1 новембра 1803 године, за редовног професора Физике настојањем Северина Осиповича Потоцког, са којим се упознао у Бечу 1803, у дому Пољака грофа Осолњскога, како смо више видели. Стојковић је кренуо за Русију преко Трста. 10 новембра 1803 пише он митрополиту Стратимировићу: „Ја походимъ у Россію на Карковскій Университетъ — ово последнѣ по прошенію моемъ здравія моего ради — за професора“. Пошто је будимској штампарији дуговао још 738 форината моли митрополита да нареди архимандриту Путнику да се потруди да дужници за његове књиге плате, „понеже ꙗ прежде отшествія моего вся дѣла моя совершити есмъ радъ морамъ ꙗ гледати да се и то платитъ“^{18а}.

26 новембра 1803 године писао је митрополит Стефан Стратимировић Стојковићу да су многе књиге остале непродате, а Путник ће за отплату дуга послати штампарији 500 фор. Ако Стојковић није тим задовољан, нека нађе неко друго лице поручује митрополит^{18б}.

¹⁷ Д. И. Багалџић, Опытъ истории харьковскаго университета I (Харьковъ 1893—1898), стр. 506—509.

¹⁸ А. Н. Пыѣинъ, *op. cit.* 115.

^{18а} Митроп. = патр. архив у Срем. Карловцима ad Nr^o 10 ex 1803.

^{18б} (Митр. = патр. арх. ad Nr^o 10 ex 1803).

К. К. Фојгт, потоњи ректор Харковскога универзитета и министар просвете, каже да је Харковски универзитет отворен 17 јануара 1805. У прво време нарочита пажња обраћена беше формирању универзитетске библиотеке, која је 1807 г. имала већ 8520 дела. Стојковић, пак, радио је свом снагом да се што пре оснује физикални кабинет. Споменути Фојгт пише да „при дѣятельныхъ уси-
ліяхъ помѣщика В. Н. Каразина, перваго попечителя графа С. О. Потоцкаго, извѣснаго тогда своей учености профессора физики А. И. Стойковича, физическій кабинетъ обогатился инструментами на 11.914,50 к. асс.¹⁹. Исти Фојгт наводи да је Стојковић штампао у типографији Харковскога универзитета, 1807, студију „О ваздушныхъ камняхъ и ихъ происхожденіи“. 1808 држао је јавно предавање „О явленіяхъ городовъ и прочаго въ ваздухѣ, называемыхъ fata morgana“, 1809 студију „Начальныя основанія умозрительной и опытной Физики“. Јавно предавање „О предохраненіи себя отъ молніи во всѣхъ случаяхъ жизни“²⁰. 1811 држао је Стојковић јавно предавање „О причинахъ дѣлающихъ ваздухъ неспособнымъ для дыханія и о средствахъ предохраняющихъ его отъ совершенной порчи“²¹. 1813 објавио је Стојковић дело „Система Физики. Начальныя основанія физической географіи“²². Колега Стојковићев проф. Ромел каже да је Стојковић за ову књигу примио леп хонорар. Доцније Стојковић је за своју Физику и наведене стручне радове одликован од цара Александра I редом св. Владимира III степена.

Међу колегама на Универзитету Стојковић је брзо избио у прве редове, тако да су га колеге изабрали за ректора први пут за г. 1807—1808 и по други пут за г. 1811—1813²³. Професор Ромел описује Стојковића живо и рељефно. „Наш геније добра и зла био је Стојковић. Висок, сувоњав, дуга орловскога носа, познавао је он изврсно добре и рђаве стране и Руса и Немаца. Ванредно речит и окретан-пун поуздања у себе. Иако уображен, према својој средини ипак снисходљив“. Ромел истиче Стојковићеве велике способности за администрацију, али особито способности агитатора које је нарочито умео да развије приликом избора ректора. Универзитетске студије, наставља Ромел, завршио је Стојковић у Гетингену. Сматран је не толико оригиналним научником, него више вештим компилатором. Написао је уџбеник Физике за гимназије и зарадио добре паре. Далеко од тога да је био срећен и уравнотежен научник, него више добар говорник који је умео да утиче на своју средину. Његовим настојањем професори Универзитета основали су у Харкову Учено друштво са два одсека: природњачко-математичким и

¹⁹ К. К. Фоигѣвъ, Историко-статистическія записки объ Имп. Харьковскомъ унив. и его заведеніяхъ, отъ основанія унив. до 1859 г. (Харьковъ 1859), стр. 2, 26, 49.

²⁰ К. К. Фоигѣвъ, *op. cit.* 139—140.

²¹ К. К. Фоигѣвъ, *op. cit.* 142.

²² К. К. Фоигѣвъ, *op. cit.* 144.

²³ К. К. Фоигѣвъ, *op. cit.* 11—12.

филолошко - историским. По правилима друштва, оно је дужно било штампати на латинском језику Зборник оригиналних научних радова самих чланова друштва и реферате о научним радовима научника у иноземству. Сем тога, Учено друштво дужно је било публиковати на руском научне резултате, корисне за руску образовану класу²³ а.

По формирању Ученога друштва изабрани су за почасне чланове Друштва: губернатор, архијереј и још неколико угледних људи у губернији²⁴. Иако Ромел не каже изреком, биће да је то учињено на предлог Стојковића, који је желео да у Новој средини ухвати везе с утицајним људима у граду и Харковској губернији.

Стојковић је и у Харкову одржавао живе везе са оцем Славистике Јосифом Добровским. Он се, 12 фебруара 1805, жали Добровском да се због ратних времена писма често губе. 13 августа 1805 јавио се Стојковић Добровском из Екатеринослава, где се налазио због надзора основних народних школа. Ово писмо стигло је Добровском. У писму извештава Стојковић Добровскога о немачким, шведским и бугарским колонијама у Херсонској губернији и на Криму²⁵. 1 марта 1806 јављао је Стојковић Добровском да су он и „Staatsrat von Karazin“ намерни „ein Journal herauszugeben unter dem Titel“ „Sobjesednik iz Ukrajini“. Уз писмо налазе се тумачења неких речи, као: оток, ток, гумно, плејада од грчкога πλεῖν итд.²⁶. Добровски у једном писму пише да се за значење неких речи у словенском преводу Библије обраћао пријатељу који је „ein geborner Serbier aus Ungarn“. Надао се да ће објашњењем тих речи моћи утврдити да ли је преводилац Библије Србин, Великорус или Малорус. Стојковић, иако по струци физичар, није се либио да критичном филологу Добровском саопшти своје мишљење о пореклу превода појединих делова Библије. Тако за књигу Језекиља мислио је да ју је превео Рус. Међутим, Добровски није се с тим сложио, него је тврдио да преводиоца треба тражити у Србији или у Бугарској²⁷.

Стојковићу је особито ласкало што му је Добровски слао своје научне радове. Тако, напр., I том Немачко-чешког речника. Када је примио прво издање Славина (1806), јављао је Добровском да је свој примерак послао грофу Н. С. Мордвинову, угледном и ученом сараднику цара Александра I. Моли стога још један примерак

²³а Чтения Имп. общества истории и древностей II (1873) стр. 2—3.

²⁴ У зборнику Фридриха Билауа (Bülau) „Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen, Bd. V (Leipzig 1854) штампало је проф Ромел своје „Erinnerungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit“, стр. 515—553 о свом животу и раду у Харкову.

²⁵ Прилози К.Ј.И. и Ф. X, стр. 180—181, 186—187.

²⁶ Ibid. стр. 187—188.

²⁷ Dobrovsky's Slavin (Prag 1834) стр. 275—282.

који ће поклонити библиотеци Харковскога универзитета, нагласивши да ће по пријему Славина предложити Добровскога за почасног члана Харковскога универзитета²⁸.

Заузимањем Стојковића и неколико професора, особито Шада, професора философије и одличног латинисте, изабран је био Добровски за почасног члана. Да би избор олакшао, Стојковић је нетачно реферисао да је Добровски професор Прашког универзитета иако то никада није био. Избор Добровскога послат је био на потврду куратору Харковскога округа грофу Северину Осиповичу Потоцком²⁹. 17 (29) јула 1811 честитао је Стојковић избор Добровском, али он је брзо затражио услуге од Добровскога, о чему ће даље бити речи³⁰.

Необично нагла и брза каријера генерала Наполеона Бонапарте фасцинирала је цара Александра I. Ванредно жива акција првога конзула и убрзо цара Наполеона на свима подручјима државне управе запањила је примчивога владоаца простране Русије. А када се Александар I после Наполеонове победе над Прусима код Јене и уласка у Берлин, 1806, као и пораза руске војске код Фридланда састао с Наполеоном и склопио мир с њиме у Тилзигу, 1807, његово дивљење било је такорећи безгранично. Поновни састанак царев с Наполеоном, у септембру 1808 у Ерфурту, где су разграничене биле утицајне сфере у Европи између оба цара, још је више појачао одушевљење рускога цара за необичну личност Наполеонову.

У Ерфурту, у пратњи Александровој, налазио се и необично способни руски државник Михаило Сперански. Дobar познавалац западних теорија о уређењу државе с краја XVIII века, Сперански је још пре Ерфурта истицао Александру I слабе стране закона о уређењу министарстава од год. 1802. После састанка у Ерфурту с Наполеоном, цар Александар I поверио је Михаилу Сперанском да изради законски предлог о реформи државне управе. Према пројекту Сперанског, устројство министарстава од 1802 године прерађено је с јачим наглашавањем министарске одговорности, али и овога пута ће лепе идеје остати мртво слово на хартији. Формирањем Државног савета, писао је Сперански цару Александру I, „сдѣланъ уже безмѣрный шагъ отъ самовластиа къ истиннимъ формамъ монархическимъ“³¹.

Државши савет отворен је 1 јануара 1810 говором цара Александра I, а за њим је Михаило Сперански, као државни секретар, прочитао царев проглас о образовању Државног савета. Цар Александар I био је у души искрен пријатељ друштвених слобода, али, плашљив и опрезан, мислио је да ће бити боље ако до тих сло-

²⁸ Прилози КЈИ и Ф. Х. стр. 182—183.

²⁹ Д. И. Багалџи, Опытъ исторіи Харьковского университета I (Харьковъ 1893—1898) стр. 249, 255.

³⁰ Прилози КЈИ и Ф. Х. стр. 189.

³¹ А. Н. Пышинъ, *op. cit.* 143.

бода дође полако, опрезно и поступно. Можда је и деспотска владавина цара Наполеона I утицала на руског цара да не хита с напредним реформама. Ту његову неодлучност искористила је царева најближа околина, којој се придружио и историк Н. М. Карамзин. Уверена да ће се повлашћени положај племства и његове прерогативе најбоље одржати ако дотадашње уређење остане на снази, околина царева успела је да цара Александра I увери да је Сперански у дубини душе опасни револуционар. Тако је Сперански сишао за неко време са позорнице и то управо оне године када је Русија с Наполеоном водила борбу на живот и смрт. Сперанскога наследиће немачки политичар Штајн.

Стојковић је доспео у нову узаврелу руску средину 1804, дакле исте оне године када је народни збор у Орашцу, 2 фебруара, одлучио да се почне борба с Турцима и Карађорђе изабран за вођу устанка. Интересовање Срба у Карловачкој митрополији било је вазда живо за прилике у Србији, док су Србијанци, опет, с пуно наде очекивали и добивали и моралну и материјалну помоћ од Срба у Војводини. Тронешки архимандрит Стефан Јовановић поднео је, 1790, молбу српском сабору у Темишвару да посредује за помоћ против Турака код цара и краља Леополда II³¹ а. Рашки митрополит Јанићије, београдски Методије и ваљевски Јоаким у преписци су с карловачким митрополитом Стефаном Стратимировићем. Начитан и ванредно образован, притом рођен политичар, Стратимировић је у току 90-их година XVIII века непрестано размишљао о тешком положају Срба под Турцима, стално у бризи како да Србима у Србији, Босни, Херцеговини и јужној Далмацији осигура даљи опстанак. Херцеговац Арсеније Гаговић, у вези с црногорским митрополитом Петром I, одлази, 1803, у Русију да би заинтересовао руске политичке кругове за ослобођење Срба. Митрополит црногорски Петар I, у писму дечанском игуману од 10 јануара 1804, поручује да ће Црногорци и Србијанци с београдске стране скочити на оружје. Сами српски устаници под Карађорђем из логора под Београдом позивају, 27 августа 1804, Босанце и Херцеговце на устанак, указујући на Црногорце, који су под заштитом цара Александра I Павловића³². Бачки владика Јован Јовановић, најближи сусед митрополита Стефана Стратимировића, под утицајем честих разговора с младим митрополитом Стратимировићем, упутио је, 24 фебруара 1805, православним народима Турске, с освртом на сјајну српску историју Средњег века, поклич: „Будите готови, како се прилично време укаже взявше оружја, непријателю и главному врагу нападеніе учинити и къ трупама и воинству все

³¹а Д. Панџелић, Београдски пашалук после Свиштовског мира (1791—1794) Изд. САН. (Београд 1927) стр. 185—187.

³² Споменик САН. LIII, стр. 95—97. Ђ. М. Слијепчевић, Стеван Стратимировић (Београд 1936), стр. 177—178.

Россијскому прилепите се...“ Он, пак, молиће цара Александра I да постави свога рођенога брата „Великагω Кнѣза и царевича Константина Павловича за будућца цара Сербскогω”³³.

Митрополит Стефан Стратимировић пратио је пажљиво развој политичких прилика у суседној Србији, одржавајући тесне везе са ондашњим црквеним и народним првацима. Сеча кнежева у Србији, пред крај јануара 1804, много је узбудила митрополита. Њему је јасно било да ће брзо доћи до устанка Срба на дахије. У Србији је врело. 2 фебруара 1804 народни збор у Орашцу одлучио је да започне борбу с Турцима и Карађорђа изабрао за вођу устаника. Тако рећи празних руку народ се дигао против дахија, јер је турски притисак био неподношљив. Очекујући од суседне Хабзбуршке Монархије бар помоћ у оружју за указане услуге у рату цара Јосифа II с Турском, народни прваци упирали су с пуно наде очи у једноверну Русију.

Ни пуне четири недеље после збора у Орашцу написао је млади прота Матија Ненадовић, по савету једног граничарског оберлајтнанта из Забрежја, писмо митрополиту Стратимировићу и варадинској генералкоманди, известивши о томе Карађорђа. Могуће је врло лако да се поводом писма проте Ненадовића митрополит Стратимировић одлучио да о свему извести руског цара Александра I³⁴.

Како се и могло очекивати, Варадинска генералкоманда, по наредби Бечкогω двора, извесила је 20 марта српске устанике да је Хабзбуршка Монархија у добрим односима с Турском, али да ће предузети кораке да Србе измири с дахијама^{34а}.

Мемоар митрополита Стратимировића, упућен цару Александру I, у јуну 1804, веома је значајан. Србима је, каже се у мемоару, најближа Русија по језику и по вери. Пољска, иако словенска, римокатоличка је земља под утицајем језујита. Они су поунијатили Пољску, привели унији добар део православних у Угарској, Ердељу и Далмацији. Језујите су, да би разорили православну цркву, сарађивали чак и са Турцима (овде митрополит мисли на надбискупа задарског Вићентија Змајевића). Русија не може рачунати на Грке, који су превртљиви и за своју личну корист увек готови да сарађују с Турцима. Срби су једини и искрени пријатељи Руса. Пошто је Турска у распадању, од српских области требало би створити једну врсту аутономне области која би давала данак султану а била под заштитом Русије. Ако Турска не би хтела на ово пристати, могло би се десити да српске области прихвате протекторат Хабзбуршке Монархије. Аустрија би тој српској аутономној области

³³ Архив за историју срп. прав. Карловачке митрополије IV (Срем. Карловци 1914), стр. 92—95.

³⁴ Мемоари проте М. Ненадовића (Београд 1867), стр. 74—77.

^{34а} Мемоари проте М. Ненадовића, стр. 79.

уступила Боку Которску, део Далмације, оивичен граничном линијом од реке Уне до Крке и од Крке до Шибеника. У накнаду за то Аустрија би добила т.зв. турску Хрватску, све до леве обале реке Уне. Ако би Аустрија овој новој аутономној српској области уступила још и Срем с чисто српским становништвом, она би могла добити, као награду, пространу област између Ердеља и Дунава све до реке Олта, територију трипута већу од Срема. Стратимировић је, дакле, желео да Срем веже са замишљеном српском аутономном територијом. За Далмацију као да је слутио да ће је Хабзбуршка монархија ускоро изгубити, што се и десило Пожунским миром (1805), када је Далмација доспела под власт Наполеона³⁵. Мемоар без потписа предао је Стратимировић руском проти Самборском у Будиму, духовнику пок. вел. кнегиње Александре Павловне, сестре цара Александра I а жене угарскога палатина Јосифа. Самборски је тај мемоар, у јуну 1804, предао руском посланику у Бечу. Пошиљку мемоара пропратио је прота Самборски цару Александру писмом од месеца јуна 1804. У том писму Самборски тврди да је писац мемоара митрополит Стратимировић, али га није потписао, у страху да не изгуби главу³⁶.

Стратимировић, опрезан и mudar политичар, иако је у дубини душе желео да српски народ дође под протекторат једноверне Русије, води рачуна и о Хабзбуршкој Монархији. Извештавајући надвојводу Карла о побуни Срба против дахија, наглашава да би било у интересу Монархије када би интервенисала у корист побуњених Срба. Срби ће се, наиме, умирити ако Порта у Србији заведе подношљиву управу и сузбије насиље дахија. Срби, даље, желе да Хабзбуршка Монархија зајемчи да ће Порта испунити праведне српске захтеве³⁷. Међутим, Стратимировићу је много стало било да његов мемоар олакша положај Срба на Балкану, па је са великим интересом очекивао резултат српске делегације која се спремала за Петроград. Академик Ник. Радојчић тврди, чак, да је од Стратимировића потекла мисао да се пошаље депутација у Русију³⁸.

Услед негативног одговора Петроварадинске генералкоманде устаници упирали су погледе на другу страну. „Будући да смо Немца у почетку молили да нас прими пак не хтеде, каже прота Матија, треба да пошљемо и Руса тражимо. Он је наш јединоверни, он ће нама помоћи.“ Прота, даље, прича да је у јулу 1804 прешао у Србију капетан Петар Новаковић Чардаклија, који је војевао у Михаљевићеву фрајкору, чија је жена била у Будиму „код руске принцезе, која је била за палатином“. Њу је, вели прота, Чардаклија послао у Русију са Стојковићем и Теодором Филиповићем, а ми

³⁵ Чтенія Имп. общества исторіи и древностей росейскихъ 1868, I кн. V смѣсъ, 241—256.

³⁶ Ђ. М. Слијепчевић, *op. cit.*, стр. 182—183.

³⁷ Ђ. М. Слијепчевић, *op. cit.*, стр. 189.

³⁸ Ник. Радојчић, Доситејево писмо о уређењу и просвећењу Србије (Летопис Матице српске, књ. 300 (Нови Сад 1921) стр. 353.

додајемо када су ови путовали пред крај 1803 у Харков да заузму своје катедре на Харковском универзитету. „Тако одреде мене, Чардаклију и Јову Протића из Пожаревца. Начинимо прошенија како смо умели, попишемо од сваке нахије где год има какви зидина, развалина или гомила камења од цркве и манастира, и кажемо да су то све Турци сад поразоравали, да би сотим Руса на већи гњев подигли и ражалили, да за толике цркве освету учини“³⁹.

Петар Новаковић Чардаклија био је из дебарскога краја. Као млад човек дошао је у Србију и неко време, са братом Јованом, држао хан у Остружници, а за тим у Београду. Пред аустриско-турски рат, негде 1787 год., пређе у Хабзбуршку Монархију, те као добровољац ступи у Михаљевићев фрајкор. За време ратовања истакао се и био произведен за ритмајстера (капетана). По свршеном аустриско-турском рату добије пензију, те се настани у Будиму, где купи кућу. Сава Текелија прича у својој аутобиографији да је, пре поласка на Пожунску дијету 1802 год., био неко време у Будиму код свога рођака Антоновића, у чијем је суседству била и кућа Чардаклијина. Том приликом састао се Текелија са Чардаклијом и разговарао се с њим о тешком стању у Србији „као и лане што сам се договарао и не може ли се тамо дигнути народ против Турака да се ослободи“.

Стојковић је у то време стално живео у Будиму штампајући онде своју Физику и друге своје ситније радове. Стојковић је познавао проту Самборскога, духовника велике књегиње Александре Павловне, сестре цара Александра I а жене надвојводе Јосифа, угарскога палатина. Као и Стојковић, и Чардаклија је дошао у везу с протом Самборским, чијим је утицајем, као и грофице Ивелић, дворске даме вел. књегиње Александре, Чардаклијина жена ступила у службу руске кнегиње. После смрти вел. кнегиње Александре, Чардаклијина жена живела је у Будиму, мислећи стално на руску пензију. Комуникативан и дружељубив, Стојковић је, несумњиво, долазио у додир са Чардаклијом и његовом женом. Казивање проте Матије у својим Мемоарима да је Чардаклија своју жену послао у Русију, заједно са Стојковићем и Теодором Филиповићем, говори за то да је Стојковић био у пријатељским везама с Петром Чардаклијом. Иако је Чардаклијина жена, услед ране смрти руске кнегиње Александре (у марту 1801), била кратко време у руској служби, сматрала је да има право на руску пензију. У ту сврху путовала је она, у пролеће 1803, у Беч да би од руског посланика у Бечу, грофа Разумовскога, добила пасош за Русију. Лако је могуће да је она путовала у Беч заједно са Стојковићем који се такође, у априлу и мају 1803, налазио у Бечу. Стојковић је, колико се из извора види, путовао у Беч 1803, поглавито да посредством посланика Разумовскога дође до катедре на новооснованом универзитету

³⁹) Мемоари стр. 94—95, 103.

у Харкову, како смо више видели^{39а}. Теже је објаснити зашто је Стојковић, а с њим Чардаклинаца и Теодор Филипковић, путовао за Русију преко Трста, како се то види из Стојковићева писма митрополиту Стратимировићу од 10 (22) новембра 1803^{39б}. Ја мислим да је Атанасије Стојковић, на путу за Русију преко Трста, желео да се састане са Доситејем Обрадовићем који се из Беча преселио у Трст 1802 године. Међутим, Стојковић се већ раније упознао са Доситејем у Бечу и с њиме одржавао везе, како ћемо одмах видети. Ваља још имати на уму и то да је у Трсту у оно време била јака српска колонија, понајвише Бокељи, Херцеговци, Личани и Крајишници од Книна. Међу њима било је сопственика великих поморских бродова, за тим трговаца с јако разгранатим трговачким пословима, као: Куртовићи, Ризнићи, Ђирковићи, Рајовићи, Ђетковићи, Вуковићи, Бесаревићи, Арнаутовићи, Вулетићи, и др. „Љубитељи чтенија“, они су се одушевљено „пренумерирани“ на Стојковићеву Физику, тако да се на другу књигу Стојковићеве Физике претплатило скоро стотину претплатника. „Великокупац“ Теодор Мекша претплатио је 18 примерака друге књиге Стојковићеве Физике, а његов зет Јован Драго Теодоровић претплатио је 12 примерака, али је још посебним прилогом омогућио штампање друге књиге Физике, због чега му је Стојковић посветио другу књигу своје Физике^{39в}.

Лако је могуће да је Стојковић, по доштампавању друге књиге Физике, и због тога отишао до Трста, па је одатле, заједно с Доситејем, прешао у Италију, у Падову, где се упознао са младим Павлом Соларићем, писцем „Земљеописанија“ и издавачем Доситејева Мезимца. Са Соларићем Доситеј је у сталној преписци и утиче на његове књижевне послове. О том састанку одушевљено пише Соларић „Тајна вечеро Тројице на крајњем иза свију жилишћа славенских западу!... Ми смо о человјекољубију највише онде беседили, све односително к превозљубљеним једноплемеником нашим; и ја сам се отада дерзнуо славној, по могућству мојем, подражавати двојци“. Соларић, као што се види, ставља Стојковића на равну ногу са Доситејем, а Доситеј, такође, у чланку „О учењу историје“, истиче Стојковића у први ред тадашњих наших учених људи.

Стојковић је, исто тако, био велики поштовалац Доситејев. Соларић, наиме, у предговору Мезимца пише да је Стојковић у Бечу, 1801 године, где је тада живео Доситеј, поручио код сликара Стефана Суботића Доситејев портре који је резао у бакру Венцел Енгелман, али овај портре није се допао Доситејевим поштоваоцима.

^{39а}) О Петру Новаковићу Чардаклији *Д. Пантелић* у Гласу САН ХСVIII, 10—16, 76—77. *В. Ђоровић*. О породици П. Чардаклије (Прилози за КЈИФ XV, 139—145. *Б. Ковачевић*, Зборник радова Инст. за проучавање књиж. X (Београд 1951), 120—1. Аутобиографија *С. Текелије* (Летопис књ. 120, стр. 22).

^{39б}) Митр. — патр. арх. ad № 10 ex 1803. 39в. *Б. Ковачевић*, Из прошлости, СКЗ. књ. 308.

Међутим, Соларић је усхићен Доситејевим портретом Арсенија Теодоровића из год. 1794, приопштен у Мезимцу.

Пошто мисија босанског везира Бећир-паше да измири Србе с Турцима није успела, нареди Карађорђе крајем јула 1804 проти Матији да се спрема за пут у Русију.

Нема података да ли се прота Матија састајао у току месеца августа са митрополитом Стратимировићем, али пре ће бити да није.

Депутација је, прошавши Влашку и Молдавску, преко Дњестра стигла у Могаљев, где ју је примио вел. кнез Константин, брат цара Александра I. Пошто их је у Кијеву примио тамошњи губернатор, српски изасланици посетили су чувену Кијевску Лавру „где се не зна у што ће се најпре гледати; или ћу слушати анђелско пјеније, ил ћу гледати двери и иконе и велико темпло, које се сво у сребру и злату блиста“⁴⁰. Из Кијева стиже депутација у Харков, где нађе Чардаклијину жену. „Чује за нас, пише прота Матија, Атанасије Стојковић и Тодор Филиповић (оба Срби и професори у Харкову, и дотрче чисто да нас виде). Грлимо и љубимо се боље него да смо из једне фамилије, ту се они не могу сити да напитају, нити пак ми да им доста наказујемо како је по Србији и по Срему... Теодор Филиповић тихо се разговара и умерено, а Танасије Стојковић доста ватрено. Пошто оду они на своје квартире, запита Чардаклија мене и Протића Јову: „од ова два човека кога би волели да са собом поведемо?“. Ја му кажем да би овог мањег волео, јербо ми се онај већи сасма ватрен и плаовит чини; привати реч Протић и рече: „ако онога већег (тј. Стојковића) поведемо, ни на по пута без кавге нећемо моћи отићи, и најпосле узеће нам и кола па се он возити а ми ићи пешке“. „И тако сви рекнемо, Теодора да поведемо“⁴¹. Сутра дан састаде се депутација са А. Стојковићем и Т. Филиповићем. Славољубив и сујетан, Стојковић је већ замишљао себе у важној улози посредника између Срба и цара Александра I. А када је чуо да се депутација одлучила за Теодора Филиповића, изјавио је да Теодор не може поћи с делегацијом у Петроград јер је у служби професорској,“ но ми рекосмо Теодору да се он од содружества како зна иште пак да идемо.“ Управа универзитета, пак, не допушта Филиповићу да пође с делегацијом, иако настава на универзитету стварно још није била почела, него тек почетком 1805 године. Стојковић је, по својој прилици повређен у свом честољубљу, утицао да универзитетска управа није Филиповићу одобрила отсуство. Филиповић, да помогне депутацији и српској ствари, састави Карађорђево писмо, упућено тобоже њему, прота Матија га препише и потврди печатом свога стрица Јакова који је случајно понео собом на пут⁴². Тако је Филиповић, ађункт за римско право, кренуо с делегацијом као њен писар и тумач.

⁴⁰) Мемоари стр. 111.

⁴¹) Мемоари стр. 113.

⁴²) Мемоари стр. 113—116.

Преко Москве депутација је стигла у Петроград на Митров дан, 26 октобра 1804, и смештена била у хотелу „Нови Париз“ близу царскога двора⁴³.

Депутацију је доста брзо примио министар спољних послова кнез Адам Чарториски. У име депутације прота Матија предао је министру претставку и објаснио зашто је дошло до српског устанка. Министар се распитивао за здравље Карађорђево и других војвода. „Слава Богу, одговорио је прота, здрави и кланяются вашему в. превосходительству и императору; с упованиемъ на единовѣрную Россию и лучшему надѣются и избавление одъ Турковъ“ „Хорошо, одговорио је министар, но Сербія отъ Россіи очень далеко, а мы съ Турками пріятели“. Ова напомена кнеза Чарторискога није била нимало утешна за депутацију. При крају, министар је рекао да ће молбу Срба предати цару и депутацију отпустио⁴⁴. Споменућу још и ово. На другом месту својих Мемоара прота Матија пише да је Чарториски пребацивао депутацији „да наш Кара-Ђорђе убија и неправде чини. На то смо ми депутати одговорили да није истина, од сваке оне нахије која је са оружијем на Турке устала заште од нахије најбољега и правосудног човека који кривицу пресуде а Карађорђе одобри. На то је Чарториски одговорио: „Ако је тако добро је, ако и није нека буде“⁴⁵.

На другом пријему министар Чарториски питао је да ли су Срби тражили помоћ од суседнога аустрискога двора. Прота Матија одговорио је да је помоћ тражена у марту месецу. Надали су се, говорио је прота, да ће ту помоћ поуздано добити, јер су Србијанци (18.000 фрајкора) у рату Турске с царем Јосифом II борили се у интересу Аустрије под командом Михаљевића пуне три године дана. Аустриска влада, говорио је прота, истицала је да је сада у добрим односима с Турском и да нам не може помоћи, али ипак допустила је кришом куповину оружја и џебане у суседној монархији. Русија је, говорио је Чарториски, у врло пријатељским односима с Турском, напоменувши, притом, да писмени одговор Аустрије треба добро да чувају.

Цар Александар I није примио српске делегате, што је значило да српска мисија није успела. Неодлучан и плашљив, а свакако под утицајем свога интимнога саветника министра Чарториског, цар Александар I није хтео улазити у овај проблем који би Русију могао довести у затегнуте односе с царем Францем I и Турском.

Узгред да напоменем да је Србија на Бечком конгресу, у мају 1815, покушала да посредовањем великих сила: Аустрије, Русије, Енглеске и Прусије регулише своје односе са Турском. Тога ради дошао је прота Матија у Беч, те га је с Димитријем Давидовићем, 20 маја 1815, примио аустриски цар Франц I, али и

⁴³) Ibid. стр. 121.

⁴⁴) Ibid. стр. 123—124.

⁴⁵) Ibid. стр. 177.

овога пута без икаква успеха. На питање цара Франца да ли су били код цара Александра који је присуствовао Бечком конгресу, прота Матија одговорио је: „Просили смо пак нас не пушта к себи“. Цар Франц на то рече: „А вражје политике, мисли он да нико не зна шта они са Србима раде!“⁴⁶.

Нејасно и мутно, али није немогуће да је аустриски владар сазнао углавном садржину мемоара из год. 1804 о претокторату Русије над Великом Србијом што је реметило њене планове на Балканском Полуострву. Од тога времена Стратимировић је изгубио поверење Бечкога двора и није га више повратио.

Потиштена, српска мисија, преко Пољске, Галиције и Угарске вратила се у Србију⁴⁷.

На повратку из Русије прота Матија стигне у Арад, у јануару 1805, да се види са Савом Текелијом који је, пише прота „већ чуо и знао да самъ я очо у Русію“. Чардаклија се у Будиму познао био са Текелијом, који му је рекао да му је Доситеј Обрадовић предложио да се он, Текелија, стави на чело српског покрета. Текелија пише да га је прота Матија посетио у Араду, када је био болестан, али да га није звао у Србију. Прота опет каже да га је Текелија примио, али када је чуо да је посетилац Србин из Србије, одмах је угасио свећу и рекао: „Ви сте Ненадовић? Кажемъ, њсам. Пита ме каква е надежда? Кажемъ да е прилична. Њгова сестра дошла и много гостию има, одемъ скоро“. Сава је своју аутобиографију писао скоро 50 година после устанка, те се његово причање мора примати с великом резервом⁴⁸.

IV

Стојковић је у бурно време европске историје (од 1805—1810), с тако наглим променама, ипак развио веома жив рад на Харковском универзитету. Радио је свом снагом на формирању физикалног кабинета, а притом држао јавна предавања и објавио неколико крупних радова из своје струке. Његов споменути рад „О ваздушнихъ камняхъ и ихъ происхожденіи (Харков 1807) износи 270 штампаних страна. Његово дело“ Началныя основанія умозрительной и опитной Физіки (Харков 1810, I св. на 450 страна), донело му је одликовање редом св. Владимира III степена. 1810 објавио је Стојковић своју студију „О предохраненіи себя отъ молніи во всѣхъ случаяхъ жизни“ на 285 страна¹.

Маја 1810 отпутовао је Стојковић из Харкова за Аустрију. Уморан од интензивнога рада, а још више, можда, заинтересован

⁴⁶) Ibid. стр. 260.

⁴⁷) Ibid. стр. 124—127.

⁴⁸) Мемоари проте Матије, 127—8. Аутобиографија Саве Текелије (Летопис Мат. срп. књ. 120, стр. 22).

¹) К. К. Фойгѣвъ, Историко-статистическія записки объ нмп. Харьковскомъ унив. и его заведеніяхъ (Харьковъ 1859) стр. 139—140.

немирима у Цариграду и врењем међу хришћанима на Балкану због руско-турског рата, Стојковић је преко Галиције дошао у Бартфелд (мађ. Bartfa, у Шарошкој жупанији, да пије киселу воду. Шетајући по бањи, упознао се са мајором Стефингом и не слутећи да је мајор аустриски шпијун. Интелигентни и углађени мајор брзо је стекао Стојковићево поверење. 23 августа јављао је Стефинг управи полиције у Бечу да је пре шест дана стигао у Бартфелд Стојковић, професор физике у Харкову, декорисан орденом св. Владимира. Из његова разговора, истиче Стефинг, може се закључити да се ради на стварању једне државе од Србије, Босне и Бугарске под управом једнога сената. Мајор је закључио да Стојковић долази из Петрограда свакако у поверљивој мисији. Намера му је да посети своје пријатеље у Срему и Славонији. У Бартфелду или Бартфи остаће неколико дана, па ће, преко Пеште, отићи доле на југ. Он је, обавештава Стефинг, фини, учен човек. Можда је добар професор „aber er scheint das Talent eines Emmissaires nicht zu haben.“ Мајору се он свиди, јер симпатише с Угарском, која, по Стојковићу, иде напредним путем. Она хоће да искорени старе предрасуде и своје државно уређење мора да саобрази уређењу напредних народа, па да их, чак, и претекне. Он препоручује да Стојковића треба брижљиво пратити на његову путу за југ².

Извештај мајора Стефинга од 5 септембра 1810 занимљив је такође. Из њега се види да је Стојковић говорио о свему и што треба и што не треба. Он је мајору причао врло много о себи. Мајор зна да је он студирао у Пожуну, па у Гетингену, да је по свршеним студијама отишао у Пешту, написао неколико књига да би просветио православне Србе. Његова Физика, истиче мајор, стекла му је велико признање и добре приходе. Мајор зна, дабогме по причању Стојковића, да га је неколико места у Угарској предложило за директора српских основних школа. Његова је популарност толико велика да га је православни и католички клир сумњичио да заводи народ. Мајор, даље, прича да је Стојковић живео неко време у Пешти и Будиму, затим отишао у Беч, где га је примио руски посланик Разумовски, који га је препоручио грофу Потоцком. Стојковић, чак, није заборавио да исприча да су му професорски приходи око 5.000 рубаља годишње. Харковски професор стално наглашава да хоће да просвети српски народ и да револуционира Србе који су у старо време имали своје царство. Мајор му је предлагао да напусти руску и пређе у аустриску службу. Професор је то одбио, јер зна да римокатолички клир не допушта да се Срби запосле код централних власти у Бечу. Мајор Стефинг јавља даље да Стојковић хоће из Земуна да пређе у Београд и мисли да ће му том приликом бити на руци варадински генерал Давидовић. Мајор га је упозорио да је генерал Давидовић са службом у Коморану, него нека се обрати на тамошњег генерала (Симбшена).

² А. Ивић, Архивска грађа о српским књижевним и културним радницима II (изд. САН) стр. 9—10.

На основу ових извештаја Стефинга потпретседник врховног полициског звања барон Хагер обавестио је претседника Дворског ратног савета грофа Белгарда да се у Пешти или у Будиму налази професор Стојковић, родом из Руме, са намером да кришом пређе из Земуна у Београд. Изгледа по свему да је руски емисар и да, као такав, „dürfte er gefährlicher wirken, da er Abneigung gegen die Regierung seines Geburtslandes zurückgebracht hat“. Моли за упутство како да се држи⁴).

Један конфидент, опет, јавља из Будима 15 септембра 1810 да је Стојковић „ein unruhiger Mensch“. Његови назори и безверје изазвали су у поштених људи мржњу и презирање. Притом, он има руски орден. Искуство нас је научило, пише конфидент, да емисари пореклом из Аустрије заводе наш свет. Полициски повереник је уверен да је пештански трговац Игњат Станковић у преписци са Србима у Русији, па и он, као и професор Шедиус, ради на исељењу Срба у Русију⁵.

Страх од Русије био је велики, а још већа брига да ће се Срби и овога пута као оно у време развојачења Потиско-поморишке границе, у поч. владе Марије Терезије, селити у Русију.

Конфидент Хофман јављао је да је Стојковић, 19 септембра 1810, стигао у Пешту и отсео не код трговца Игњата Станковића, како се мислило, него у гостионици „код Енглеског краља.“ 20 септембра наредио је угарски палатин и надвојвода Јосиф, брат цара Франца I, варошком судији Слатни да се пажљиво мотри на Стојковића, вероватно руског емисара. Повереник Хофман савесно јавља да је „руски емисар“, 20 и 21 новембра, био на ручку код трговца Станковића, да су Стојковићу у трговини Liedemann-а предане неке књиге из иностранства, које ће ценсурисати професор Стибшиц. Даље доставља да ће Стојковић, 24 септембра 1810, отпутовати за Руму, а у новембру, преко Пеште, вратити се у Русију.

Узнемириле су се и забринуле и војне власти. Будимски генерал Алвинци хитно је јавио петроварадинској генералној команди нека о свему обавести власти у Новом Саду, Петроварадину и Руми⁶.

Међу конфидентима нашао се, нажалост, и један Србин. Био је то Урош Несторовић, недавно потврђени надзорник српских основних школа у Хабзбуршкој Монархији⁷.

Пошто се вратио с пута ради инспекције школа, Несторовић је јавио из Будима, 27 септембра 1810, да је Стојковић интиман и присни пријатељ трговца Станковића који се дописује са Србима у Русији и у руској је служби. За време свога четвородневнога боравка у Пешти, Стојковић је посетио проф. Шедиуса и Шварт-

³ А. Ивић, *op cit.* 10—12.

⁴ *Ibid.* стр. 12

⁵ *Ibid.* стр. 13.

⁶ *Ibid.* стр. 13—15.

⁷ Архив за историју срп. прав. Карловачке митрополије IV (Срем. Карловци 1914), стр. 57—68.

нера, који одржавају везе са Русијом⁸. Несторовић, даље, јавља да Стојковић шета по пештинским улицама да би показао свој руски орден св. Владимира. Он је, додаје злурадо Несторовић, на једном ручку причао много о Русији и српским досељеницима у Русији, којима руска влада много излази насусрет. Том приликом Стојковић је нарочито нагласио да руски цар уз орден Златнога крста даје још и годишњу ренту, док аустриски цар уз позлаћене крстове наплаћује и таксу. Овај опасни и немирни човек отпутовао је прекјуче преко Суботице и Новог Сада за Руму, где му живе мајка и два стрица. После Руме одлази у Карловце, где ће с митрополитом имати важних разговора. У очима паметних људи Стојковић је обичан пустолов, а он (Несторовић) трудиће се да докучи с ким се Стојковић састаје и разговара. У Карловцима, пак, има свога поузданика који на све мотри и пази⁹.

Бечке централне власти, особито палатина Јосифа, брата цара Франца I, морао је много узнемирити намеравани састанак „руског емисара“ с митрополитом Стратимировићем. Митрополит, иако је ревносно обавештавао надвојводу Карла, аустриског генералисима, о приликама у Србији, изгубио је, како је речено, поверење дворских кругова, који су, изгледа, сазнали за садржину митрополитова мемоара из год. 1804 цару Александру I.

Биће да је главне тачке мемоара о формирању Велике Србије под руским протекторатом доставио бечком двору интимни саветник руског цара Александра I кнез Адам Чарториски. Како је из Стратимировићева мемоара избијала мржња на језуите због њихова рада на унији Срба с Римом, Чарториски, Пољак и добар римокатолик, сматрао је за своју дужност да о томе обавести цара Франца I. Ову претпоставку као да потврђује споменута изјава цара Франца I проти Матији Ненадовићу и Димитрију Давидовићу приликом њихове аудијенције код цара, у мају 1815, за време Бечког конгреса (в. стр. 133).

30 септембра 1810 јављао је угарски палатин надвојвода Јосиф потшефу Врховног полициског звања барону Хагеру да је наредио будимском претседнику општине и варошком судији да испитају Атанасија Стојковића и добро на њ да мотре. Наредио је још поджупану Сремске жупаније да добро мотри на Стојковића. У прилогу послао је лични опис Стојковића: Висок, витак, сух, блед, од богиња мало рошав, граорастих очију. Носи црни или модро црни фрак и панталоне, угарске чизме, „auf den Frak hat er ein licht gothes Ordensband“¹⁰. Барон Хагер саопштио је 3 октобра 1810,

⁸ Шедиуса споменули смо више. Мартин Швартнер рођен је у Кешмарку 1759 умро у Пешти 1823. Био је професор у Шопрону. Главнији радови: *Introductio in artem diplomaticam praecipue hungaricam* (Pešt 1790. II изд. у Будиму 1802), *Statistik des Königreichs Ungern* (Buda 1798. II изд. 1809—1811). О преписци Швартнера с митрополитом Стратимировићем в. *Јов. Радоића*, Прилошци историји словенског препорађаја стр. 37.

⁹ А. Ивић, Архивска грађа II, стр. 15—17.

¹⁰ *Ibid.* 17—18.

цару Францу I да је примио извештаје од Хофмана и Несторовића. Сви се извештаји слажу да је Стојковић руски емисар који владу цара Франца I упоређује са руском на штету аустриске¹¹.

9 октобра 1810 писао је петроварадински генерал барон Симбшен претседнику Дворског ратног савета грофу Белгарду да га је 7 октобра сремски поджупан обавестио да је Стојковић био у Новом Саду, одатле отишао у Раковац, па се увече опет вратио у Нови Сад, где је отсео код варошког судије Пауса¹². 8 октобра био је Стојковић код генерала Симбшена, показао му губерниски пасош из Лавова од 15 августа 1810 и један ранији из Петрограда са потписом грофа Румјанцова. По првом путном листу он је витез Владимирова ордена који носи. По лавовском, који важи три месеца, има преко Кашаве, Бартфелда и Беча да се врати у Русију. На питање Симбшена због чега је долазио, рекао је да види своју стару и болесну мајку. Симбшен му је наредио да при одласку видира код њега свој губерниски пасош. Моли да се о њему обавести и угарски генерал у Будиму барон Алвинци¹².

Добивене и скупљене вести марљиво су проучаване, па је потшеф врховне полиције барон Хагер обавестио, 21 октобра 1810, претседника Дворског ратног савета грофа Белгарда да се ничим није могло утврдити да је Стојковић врбовао младе људе да се селе у Русију. Јавља, даље, да је по царској наредби од 25 октобра известио командујуће генерале у Угарској и Славонији шта да ураде ако би се утврдило да је Стојковић врбовао младе људе за Русију, а наиме да се одмах, под оружаном пратњом, пребаци преко границе¹³. Није прошло ни два дана после тога, а генерал Алвинци јављао је, 27 октобра 1810, претседнику Дворског ратног савета грофу Белгарду у Беч да је Стојковић стигао у Будим и отсео „in der hiesigen Raizenstadt“ (Табану) са руским и галициским губерниским пасошом¹⁴. Најзад, барон Хагер обавестио је грофа Белгарда, 29 октобра, да је цар доставио угарском дворском канцелару, 27 октобра 1810, да нареди Стојковићу да одмах крене за Русију. Стојковић је, јавља барон Алвинци, из Будима кренуо 2 новембра за Русију, о чему ће генерал Алвинци извести дивизиску команду у Кашави и генералну команду у Галицији¹⁵.

Као што се види, у страха су очи велике. Аустриске централне власти тврдо су веровале да је Стојковић руски емисар који је дошао у Аустрију с важном политичком мисијом. Ташт и сујетан, Стојковић је и сам томе доста допринео својим причањем о плану формирања велике југословенске државе, састављене од Србије, Босне с Херцеговином, и Бугарске. Можда је цар Франц I сазнао нешто о ранијој акцији устаника да придобију за устанак

¹¹ Ibid. 18.

¹² Ibid. 18—19.

¹³ Ibid. 20—21.

¹⁴ Ibid. 21—22.

¹⁵ Ibid. 22—23.

суседну Босну, Херцеговину с Далмацијом и Црну Гору, па је, у страху, већ видео на Балкану нову југословенску државну творевину која би се простирала од Јадрана па до Црног Мора, евентуално под руским протекторатом. Дуготрајни руско-турски рат који је избио 1806 због повређена мира у Јашу од 1792 год. између Русије и Турске, показао је јасно да Русија жели да стане чврстом ногом у источном делу Балкана и спречи надирање Хабзбуршке Монархије на југ. Разумљиво је онда да је забринути цар Франц I, крајем октобра 1910, обуставио свако даље прибирање података о Стојковићу и наредио да се Стојковић пребаци хитно преко границе.

Стојковић је, пролазећи кроз пространу Хабзбуршку Монархију, а нарочито задржавајући се у Будиму, дошао на мисао да искористи споменуту уредбу цара Александра I по којој страни научници, позвани на руске универзитете, могу за своје потребе увести у Русију робу до вредности од 3.000 рубаља без плаћања царине. Тако је он, преко својих пријатеља, набавио велику количину будимскога вина које је упућено у Харков на проф. Стојковића. У оно време женски свет у Русији много је тражио гранате, једну врсту провидног драгог камена који се уметнички глачао у Прагу и још у неким местима у Чешкој. Сава Текелија у својој аутобиографији каже да је двема кћерима свога пријатеља Петра Чорбе, у Глинску у Русији, „поклонио по 500 граната“¹⁶. Стојковић је гранате поручивао у Добровскога у неколико махова, што је овом било врло непријатно¹⁷. Сем тога, он је нашао да ће се у Русији добро продавати и бакрорези као и свилене пантљике и траке. Тако је он, преко пријатеља и познаника, без плаћања царине увезао у Русију споменуте артикле, што га је, најзад, довело дотле да је морао напустити своју катедру у Харкову.

На страни и у Русији писано је доста о овој афери Стојковића, па је о њој нешто начуо и Вук те је похитао у једном писму од 1820 да то саопшти и Лукијану Мушицком, али нетачно и малициозно. Он, наиме, каже, да се Стојковић, као ректор, упустио у прљаве послове, дајући за новац студентима лажна сведочанства¹⁸.

¹⁶ Летопис Матице српске, књ. 120 (Нови С^д 1879), стр. 47.

¹⁷ У писму Добровском од 17 (29) јула 1811 из Харкова Стојковић га моли да за 1400 фор. купи граната у Прагу „mit einem Granaten kesser“. Моли га нека пази да гранати буду што ситнији и што боље упаковани да се не оштете („dass ich recht kleine Granaten darauf bekomme. Lassen Sie solche aber gut verpacken dass sie sich nicht an Ecken abstossen“. Прилози К. Ј. И. Ф. (Београд 1930), X, стр. 189. У једном писму Добровском од 11 фебруара 1812 молио је Стојковић овога да му купи чешких граната за 1300 форината. Ову за Добровскога чудновату поруку јавио је овај Копитару у писму од 3 маја 1812: „Stojkovich schreibt zu Charkow russische Lehrbücher der Physik et alia. Man machte mich zum Mitgl. der Universität und bestellte bei mir böhm. Granaten für die charkowischen Schönen. Sie sollen mir lieber russ. Bücher schicken, als mich mit solchen Comissionen belästigen“ (Новия письма Добровскога, Копитара и другихъ югозападныхъ Славянъ. Трудъ орд. акад. И. В. Ягича (СПб 1897) I, стр. 262.

¹⁸ Гласник Срп. уч. др. књ. LXXV, стр. 290—293.

Први је био Ромел (Rommel), професор Харковскога универзитета од 17 јануара 1811 до краја јула 1814, који о томе опширније прича. Своја сећања из тога времена писао је он 1854 год. и штампао у зборнику Фридриха Билау-а (Bülow) „Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen Leipzig 1854¹⁹”. Кратко је приказао ову аферу М. И. Сухомлинов у другом тому свога дела „Материјалы для исторіи просвѣщенія въ царствованіи Александра I (СПб 1889) на основу грађе у архиву Руског министарства просвете. Опширно, са употребом казивања професора Ромела у зборнику Билауа, приказао је аферу Стојковића проф. Н. Лавровски, поглавито на основу архивске грађе Харковскога универзитета, нарочито записника Универзитетског савета²⁰.

18 септембра 1812 жалио се ађункт архитектуре на универзитету Е. Васиљев Универзитетском савету да га је ректор Стојковић укорио и замерио му да тобоже неуредно држи предавања, да врло често напушта Харков и врши приватну праксу. Ректор је то чинио и чини да би онемогућио његову приватну праксу, а наиме цртање планова за приватне зграде. Злабан и пакостан, мотрио је на њ и стално га ометао у његовој приватној пракси чак и за време школског одмора, када се не држе предавања на Универзитету. Ректор је отишао тако далеко да га је пријавио Министру просвете. Васиљев је, наравно, много огорчен због тога па у жалби истиче: „како да се поштује старешина који је од Универзитета начинио трговачку радњу, имајући у свом подруму велику количину вина које продаје. Поред вина, ректор тргује гранатима, бакро-резима, свиленим пантљикама и тракама. Сем тога, Васиљев тврди да ректор скоро никада не држи предавања“²¹.

Жалба ађункта Васиљева изазвала је код већине чланова право запрепашћење.

25 септембра 1812 извештан број професора предлагао је да се ова тужба упуту Универзитетској управи (сенату) и да се из средине Савета изабере претседник истражне комисије пошто оптужени ректор не може бити претседник, јер ће доћи под истрагу. Ова група предлагала је за претседника истражне комисије професора И. Е. Срезњевскога. Ректор Стојковић, који је присуствовао седници, одлучно се противио избору Срезњевскога и предлагао да се читаво питање упуту министру просвете. Седница је била врло бурна и мишљења подељена. У седници је било свега 19 професора. Неки професори нису дошли на седницу, а неки су, опет, напустили седницу у току бурног расправљања. Тако предлог да се проф. Срезњевски изабере за претседника истражне комисије није добио потребну већину.

¹⁹ Превео на руски Г. Баљасни, Пять лѣтъ изъ исторіи Харьковского университета (Харьковъ 1878).

²⁰ Чтенія Имп. общества исторіи и древностей при Московскомъ Университетѣ (1873) књ. II, смѣсь, стр. 1—37.

²¹ Чтенія II, смѣсь, стр. 6.

У седници Савета од 30 октобра ректор Стојковић, с обзиром на своје слабо здравље (бацање крви последње две недеље) и многобројне административне дужности, молио је Савет да га за извесно време ослободи дужности ректора, изабере проректора и цео предмет упути министру просвете. Ректор је на томе инсистирао, по свој прилици, стога што је имао добре везе у Министарству. Међутим, Савет се није одазвао ректорској молби, него је изабрао Срезњевскога за претседника истражне комисије. У погледу избора проректора, Савет је мислио да се питање избора проректора може покренути тек по окончању спора између ректора и Васиљева.

7 новембра, пошто је управа Универзитета саслушала Васиљева, позвала је ректора да одговори на његову тужбу. Стојковић је тек после три недеље одговорио (28 новембра) пред истражном комисијом. Из записника Универзитетскога савета, истицао је Стојковић, види се да Васиљев није савесно вршио дужност наставника, па је, чак, и после министрове наредбе остао и даље нехатан у вршењу своје дужности. На оптужбу да тргује и не држи уредно своје часове, Стојковић одговара: „Све када би оптужба и била истинита, ту не улази државна служба, која има своја правила, те се не може мешати у приватне ствари“. Истражна комисија позвала је по том Васиљева да поднесе у оригиналу ректорове наредбе и да несумњивим доказима утврди да ли је ректор трговао и да не држи предавања на Универзитету²².

30 децембра саслушала је истражна комисија Васиљева. Он је тврдио да је ректор јавно трговао вином, гранатима, бакрорезима и свиленим пантљикама у згради самога Универзитета и у дому Димитријеве, а то знају и професори Универзитета. Васиљев не зна по коју је цену Стојковић продавао те ствари, нити се за то нарочито интересовао, јер му је све то одвратно. Зна само да је ректор неколико буренцета вина послао у Курску губернију наставнику курске гимназије Паратићу, коме су, ради продаје, послани гранати и вино, а то могу потврдити и наставници тамошње гимназије. Васиљев наводи имена купаца вина, граната и бакрореза, али не зна њихову продајну цену. Зна да је велики број бакрореза, трака и граната продавао у кући Димитријеве Лангнер, наставник страних језика у Јекатеринославској гимназији, и да је ради продаје тих ствари ишао чак и у Москву. О томе могу најбоље известити истражну комисију ректор и Лангнер. Вредност тих артикала могу најбоље утврдити царинска надлештва кроз које је прошла та роба. Васиљев истиче да на тим артиклима није било царинског печата што, по њему, значи да је роба увезена кришом без наплате царине. Васиљев овде намерно заборавља споменути цареву наредбу по којој професори са стране могу увести без наплате царине робу до вредности од 3.000 рубаља. Слика у бакрорезу могло је бити око 200 комада. Он то зна отуда што је њега и учитеља цртања Матеса ректор позвао да утврде цену слика, али може да каже да

²² Оп. cit. стр. 16.

ниједна слика није била испод 25 рубаља. Свилене пантљике продане су трговкињи Розалији Зелинској која има модну радњу. У погледу ректорова неуредног држања предавања Васиљев се позива на универзитетског служитеља Ломаковског, што могу потврдити и студенти.

5 јануара 1813 позвала је комисија ректора да одговори на оптужбе Васиљева, ну како се овај није пожурio са одговором, комисија га је позвала поново 3 фебруара а Стојковић је одговорио тек 8 марта. Он истиче да су све те оптужбе, сем неуредног предавања, приватне ствари. Али све кад би и било тачно што Васиљев тврди, то не значи ништа, јер свако има право да купује ствари које су му потребне а продаје оно што му не треба²³. Истина, он у своме подруму имао је неколико буренцета вина, добивеног из Угарске, од којих је једно дао своме пријатељу спахији Војновићу, а једно буренце бившем предводителу дворјанства Захаржевском, а у Курск није стигла ниједна кап вина. Серђукову није уступио ни једну боцу вина, а Касовском, због болести у кући, дао је једно, а не три ведра вина. „Додаћу, вели Стојковић, што Васиљев не зна, да сам проф. Дегурову уступио једно ведро вина због болести његове жене и ведро професору медицинскога факултета Ванотију.“ Многим болесницима давао је вино бесплатно, што зна проф. Осиповски. Што се тиче граната, Паратић их је продао за 370, а не за 1.300 рубаља, како се тврди у оптужби. За Паратића било би боље да их је продао за 1.300 рубаља, јер их је купио својим сопственим новцем, добивеним од проданог наслеђа у Угарској, како се види из званичних докумената. Ректор, дакле, истицао је Стојковић, није продавао гранате, а исто тако ни слике у бакрорезу и пантљике, него Лангнер. Што се тиче предавања, бранио се Стојковић, ректор, као управник Универзитета, ослобођен је дужности предавача, али он је ипак држао предавања и свршио програм до галванизма, па је, по његову предлогу, та предавања наставио магистер Комлишевски. Васиљев не зна право стање ствари, а што не зна, не треба да тврди.

Али крај свега тога, завршава ректор, он све прашта Васиљеву и не тражи никакво задовољење. После тога ушао је с Васиљевим у дворницу Сената где је овај изјавио, по споразуму с ректором, да све повлачи и предаје забраву²⁴.

Изгледа да је изванредан број професора био за то да се ствар не тера до крајности на штету угледа Универзитета. Они су, по мишљењу проф. Лавровскога, и утицали да завађене стране изјаве да све предају забраву. Али већина чланова Универзитетске управе била је за то да се ствар тера до краја како би се поуздано утврдило да ли има кривице до ректора. Тако је онда изванредан број професора сишао у Стојковићев подрум, где је утврђено да је у

²³ Оп. cit. стр. 18.

²⁴ Оп. cit. стр. 20.

подруму далеко већа количина вина од оне коју је назначио ректор Стојковић. Али с тим се није много добило, јер је требало доказати да ли је то баш будимско вино. Пошто је одлучено да се истрага настави, упућен је акт Венедиктову, директору гимназије у Курску, да, сем Паратића, испита све гимназиске наставнике да ли су вино, гранати и слике продавани у Курску, баш својина ректора Стојковића и колико је од тога продано. Сличан акт упућен је и Миску, директору Јекатеринославске гимназије с тим да испита још и наставника Лангнера²⁵.

Пошто је Стојковићу достављено из Курска да је директор Венедиктов повео енергичну акцију против њега, тражио је актом да се у Курск упути изасланик који би испитао рад Венедиктова. Сем тога, Стојковић је у свом акту тражио да се читав предмет упути министру просвете да види како се ради и насрће на част угледних људи а на штету Универзитета: „*quibus machinationibus et molitionibus usi sunt aliqui viri ad nomen honestorum et patriae utilium hominum maculandum, ad famam Universitatis perdendam, denique ad perniciem ipsius Universitatis*“. Стојковићев акт упућен је био члановима Савета. Неки чланови Савета били су мишљења да не треба слати изасланика у Курск, него читаву ствар упутити Министру просвете.

Други, опет, били су против тога. Нарочито се оборио на Стојковића проф. Шад. Ранији питомац језујита а после бенедиктинац, професор Шад докторирао је у Јени и убрзо постао доцент за филозофију на Јенском универзитету. Одличан латиниста, писао је о Канту и Фихтеу. По препоруци Гетеа и Шилера постао је професор филозофије на Харковском универзитету. Љубитељ пића и доброга јела, проф. Шад после Стојковића није дуго остао у Харкову. Због својих филозофских студија, особито списка „*Institutiones juris naturae*“, реакционарна влада Александра I протерала је Шада из Русије. У свом опширном говору напао је Шад оштро Стојковића нарочито стога што је претио неким члановима Савета да он на врховима државне управе има утицаја, те нека пазе како ће се провести. „*Mens perjura huius viri per semet ipsam palam declarata est. Defendat nunc illum amici et patroni, fluctuent in utramque partem alii, minitetur ipse non solum directorio, in monstrum criminis, ad quod ipsemet se obtulit, inquirenti, sed etiam ipsi senatui academico, vi militari!*“²⁶. Најзад, већина је одлучила да се предмет упути на мишљење и одлуку министру просвете.

Одговор министра стигао је 5 априла 1813. Пошто су се, пише министар, ректор и ађункт Васиљев измирили и пошто Васиљев своју тврдњу није довољно доказао, најбоље је нека ствар легне да се не би још више шкодило угледу Универзитета.

²⁵ Оп. cit. стр. 24.

²⁶ Чтенія II, стр. 34.

21 маја 1813 министар просвете одобрио је Стојковићу тромесечно отсуство да се лечи на Кавказу. У исти мах је министар предложио Универзитетском савету да изабере новог ректора, али да одмах приступи избору проректора. За проректора изабран је проф. Осиповски, који је већ 8 августа утврђен за ректора.

Пошто је Стојковићу истекло тромесечно отсуство, упутио је молбу цару Александру I да га разреши дужности професора Универзитета. У исто време молио је Стојковић министра просвете да затражи од Универзитета читав материјал о његовој афери. Министарство просвете затражило је тек 7 априла 1815 да му се пошаљу по тој ствари сва акта у оригиналу, као и записници Универзитетскога савета. То је последњи докуменат о афери Атанасија Стојковића у Харкову. Тако је завршила ова афера која је од 1812—1814 потресала град Харков и о којој се много говорило не само у Курску и Јекатеринославу него и у Петрограду.

Стојковић је, крај свих невоља, развио врло жив рад на својој струци. Проф. Свет. Марић у својој доброј студији „Природне науке код Срба у Војводини крајем XVIII и поч. XIX века“ (Летопис Матице српске, март 1949, стр. 155—171) наводи под г. 1813 још три опсежна Стојковићева дела: Началнија основнија физическој географији, Началнија основанија физическој астрономији и Система физики св. I. Ова је Стојковићева физика, каже Марић, „широко засновано дело“ и наведена стручна литература у њој из физике и хемије износи 224 броја на разним језицима. Проф. Марић мисли да је Стојковић за свога даљег живота, скоро двадесет година, написао још коју свеску овога свога дела (стр. 164).

Стојковић је своју универзитетску каријеру започео у периоду романтичне владе цара Александра I, када је младо руско поколење са својим младим царем пливало струјом узвишених начела француске револуције. Завршетак Стојковићеве универзитетске каријере пада у време почетака реакционарне Александрове владе, када се на политичкој позорници јављају реакционарне снаге, предвођене убрзо свемоћним конзервативцем грофом А. Аракчејевим.

Стојковићева универзитетска каријера пресечена је исте оне године када је и Карађорђева Србија, у јесен 1813 год., поново потпала под Турке, а Карађорђе прешао у Срем. Интерниран у манастиру Фенеку, Голубинцима, Петроварадину и, најзад у Грацу, Карађорђе је, на заузимање цара Александра I, пуштен у Русију, у јесен 1814, наставивши се у Хоћиму, у Бесарабији, коју је Русија добила од Турске миром у Букурешту 1812 године^{26а}. Стојковић је у Бесарабији свакако дошао у додир с Карађорђем. Не знамо када, али по свој прилици 1815. Стојковић је, имајући добре везе у Петрограду, успео да добије од цара у Бесарабији велики комплекс земље у величини од 26.000 јутара. Земља је била пуста и

^{26а} А. Ивић, Интернација Карађорђа и његових војвода у Штајерској од јануара до септембра 1814 (Нови живот књ. XVI, св. 12 (Београд 1924), стр. 374—380).

скоро сасвим необраћена. Вук у споменутом писму Лукијану Мушицком каже да је Стојковић од Карађорђа добио писмо да може населити Србе као раднике на свом огромном имању, што није тачно. У једном писму митрополиту Стратимировићу од 23 априла 1816, са којим је стално био у преписци, Стојковић пише да се митрополит вара када мисли да ће он заборавити на свој народ и на своје земљаке у отаџбини. „Будите увѣрени, что никакія награды, никакія почести и декорации, намѣренія моего остановить не въ состояніи, ибо и дымъ отечества сладокъ и приятень²⁷“.

Када је на Цвети 1815 руднички војвода Милош Обреновић дигао Србе на устанак и за кратко време постигао крупне успехе, Карађорђе желео је да пређе у Србију да учествује у борби за ослобођење. За то је, наравно, требало добити одобрење цара Александра. Ради тога долазио је Карађорђе у Петроград, не знајући да за руску владу није више интересантан, пошто је други заузео његово место у Србији. У писму митрополиту Стратимировићу од 23 априла 1816 из Петрограда Стојковић је јављао: „Овде е наш юнакъ (Карађорђе), еше ніе быо предъ кадіомъ (царем) я тѣу съ нимъ быти заедно у мѣсто переводчика. Дай Боже! Да что годъ учини.“²⁸. Стојковић је тако увијено писао, јер је знао да је митрополит Стратимировић био подозрив бечким централним властима. 24 марта 1815, наиме, писао је Стратимировић Стојковићу да жали што не може да се одазове жељи државног канцелара грофа Румјанцова²⁹. Карађорђе није успео код цара. Али му је за то пошло за руком да с помоћу грчких хетериста у Бесарабији добије лажан пасош с којим пређе у Србију, 22 маја 1817 и по наредби Милоша Обреновића буде убијен, 13 јула 1817 године.

У исто време када је Карађорђе молио цара Александра I за допуштење да напусти Русију и оде у Србију, спремао се и Стојковић да отпутује у Срем, али, нажалост, није могао „исполнити пламеногъ свогъ желанія“. „Отъ 1804 до 1823 године, наставља Стојковић“, живео сам у Руссиі. Боже мой! Боже мой! Заръ е ово непремѣнно тако морало быти? Куда се дѣло найлѣпше време живота мога?³⁰“.

Стојковићева чежња за родном грудом провејава и у једном писму Стојковића песнику Лукијану Мушицком из године 1816. „Во отдаленіи-том великом-пише Стојковић, отъ љубезног отечества жажду слышат приятную вѣст отуда и всяку луч почитаю солнцем согрѣвающимъ меня...“ Такъ, дражайши мойлукианъ... ви видите што я болен и что лѣкарство мое токно во вашихъ странахъ произрастаетъ^{30а}“.

²⁷ Вукова преписка II, стр. 261–262.

²⁸ Вукова преписка III, стр. 713.

²⁹ „Ви знате политику ове државе и подозрѣніе аки бы мы Богъ вѣсть какова и въ чемъ вношенія къ Россіямъ имѣли, уверени быти можете, якъ сѣтей політическихъ, симъ поступкомъ не быхъ избѣщи моглъ“ (Ibid).

³⁰ Вукова преписка III, стр. 714.

^{30а} Гласник ист. друштва у Новом Саду II, стр. 101.

скоро сасвим необрађена. Вук у споменутом писму Лукијану Мушицком каже да је Стојковић од Карађорђа добио писмо да може населити Србе као раднике на свом огромном имању, што није тачно. У једном писму митрополиту Стратимировићу од 23 априла 1816, са којим је стално био у преписци, Стојковић пише да се митрополит вара када мисли да ће он заборавити на свој народ и на своје земљаке у отаџбини. „Будите увђрени, что никакія награды, никакія почести и декораціи, намђренія моего остановити не въ состояніи, ибо и дымъ отечества сладокъ и приятенъ²⁷“.

Када је на Цвети 1815 руднички војвода Милош Обреновић дигао Србе на устанак и за кратко време постигао крупне успехе, Карађорђе желео је да пређе у Србију да учествује у борби за ослобођење. За то је, наравно, требало добити одобрење цара Александра. Ради тога долазио је Карађорђе у Петроград, не знајући да за руску владу није више интересантан, пошто је други заузео његово место у Србији. У писму митрополиту Стратимировићу од 23 априла 1816 из Петрограда Стојковић је јављао: „Овде е наш юнакъ (Карађорђе), еше ніе быо предъ кадіомъ (царем) я тью съ нимъ быти заедно у мѣсто преводчика. Дай Боже! Да что годъ учини.“²⁸. Стојковић је тако увијено писао, јер је знао да је митрополит Стратимировић био подозрив бечким централним властима. 24 марта 1815, наиме, писао је Стратимировић Стојковићу да жали што не може да се одазове жељи државног канцелара грофа Румјанцова²⁹. Карађорђе није успео код цара. Али му је за то пошло за руком да с помоћу грчких хетериста у Бесарабији добије лажан пасош с којим пређе у Србију, 22 маја 1817 и по наредби Милоша Обреновића буде убијен, 13 јула 1817 године.

У исто време када је Карађорђе молио цара Александра I за допуштење да напусти Русију и оде у Србију, спремао се и Стојковић да отпутује у Срем, али, нажалост, није могао „исполнити пламеногъ свогъ желанія“. „Отъ 1804 до 1823 године, наставља Стојковић“, живео сам у Русіи. Боже мой! Боже мой! Заръ е ово непремѣнно тако морало быти? Куда се дѣло найлѣпше време живота мога?³⁰.

Стојковићева чежња за родном грудом провејава и у једном писму Стојковића песнику Лукијану Мушицком из године 1816. „Во отдаленіи-том великом-пише Стојковић, отъ љубезног отечества жажду слишат приятную вѣст отуда и всяку луч почитаю солнцем согрѣвающіимъ меня...“ Такъ, дражайши мойлукианъ... ви видите што я болен и что лѣкарство мое токно во вашихъ странахъ произрастаетъ^{30а}“.

²⁷ Вукова преписка II, стр. 261–262.

²⁸ Вукова преписка III, стр. 713.

²⁹ „Ви знате политику ове државе и подозрѣніе аки бы мы Богъ вѣсть какова и въ чемъ вношенія къ Россіянмъ имѣли, уверени быти можете, якъ сѣтей політическихъ, симъ поступкомъ не быхъ избѣщи моглъ“ (Ibid).

³⁰ Вукова преписка III, стр. 714.

^{30а} Гласник ист. друштва у Новом Саду II, стр. 101.

У прво време по напуштању катедре много је мислио о томе да сам лично прионе и посвети се писању српске историје. Иако физичар, веровао је да би могао написати историју Срба. У том га је подржавао и митрополит Стратимировић, тешко је рећи са колико искрености³¹.

Пошто је морао напустити своју катедру у Харкову и не бавећи се више стручним пословима, у њему је све више сазрела мисао да се баци на писање народне историје. Ја мислим да је на њ у том погледу највише утицао други део Доситејева дела „Собрание разныхъ правоучителныхъ вещей въ пользу и увеселение“ које је Павле Соларић издао 1818 у Будиму. Иако по струци није био историк, Доситеј је у тринаестој глави тога свога зборника „О ученоу исторіе“ изложио своје мисли о историји, њеном значају и важности, о чему је много размишљао. На Доситеја много је утицао немачки историчар Јован Матија Шрек својом Општом светском историјом за децу у четири књиге. Шрек нарочито наглашава васпитни момент у историји, док је Доситеј измакао испред Шрека генетичким схватањем историје. Ипак, Доситеј је одушевљен Шрековом Историјом. Он истиче да ће онај који буде превео ову „предивну“ Шрекову историју, учинити нашем народу велики дар^{31а}. Под утицајем Шрекова дела „Lebensbeschreibungen berühmter Männer“ у две књиге (Leipzig 1789—1791) Доситеј нарочито истиче значај студија о делима великих људи, јер „ови дају најполезније лекције слѣдующимъ вѣковомъ (стр. 181 Мезимца). Потребно је, истиче даље Доситеј разне историке „о эдной знаменитой матеріи читати и судити ий за доћи къ вѣроятности“. Потребно је, наглашава Доситеј, да се руководиоци и главари једнога народа упознају са законима, обичајима и установама других народа да би сазнали како су ти народи дошли до моћи и богатства. Доситеј признаје да није историк од струке, али је уверен да ће се у своје време наћи неки „наш Терлаичъ, или Стојковичъ, или благосердечножелателный Арадъанин (Сава Текелија) који ће „са своимъ живописнымъ перомъ... ову преплезну матерію пространіе и остроумье нашимъ единоплеменнымъ любочитателѣмъ предложити“ (Мезимац стр. 177)^{31б}. Видећемо одмах из Стојковићева писма митрополиту Стратимировићу из Кишењева од 26 фебруара 1823 да је Стојковић под утицајем Доситеја мислио да приступи изради српске историје која би имала да прикаже не само политичку него и културну и економску историју нашега народа. Бавећи се у главном месту Бесарабије, Кишењеву, писао

³¹ Ник. Радојчић, Српски историчар Јован Рајић (Београд 1952), Пос. изд. САН стр. 144.

^{31а} Јов. Радонић, Доситеј Обрадовић према историји (Срп. књ. Гласник књ. XXVI (Београд 1911), стр. 483. *J. M. Schröckh*, Allgem. Weltgeschichte für Kinder 2 изд. 1788—1789. *М. Косић*, Дос. Обрадовић у ист. персп. 18 и 19 в. Пос. изд. САН. (Београд 1952) стр. 193. Шрекову историју превео је *Јов. Берић* 1826 и посветио Доситеју.

^{31б} Дим. Кириловић, Погледи Саве Текелије на васпитање (Гласник ист. др. у Новом Саду књ. II, св. 4, стр. 443—4).

је Стојковић митрополиту Стратимировићу, 26 фебруара 1823, да је сазнао да је прештампана историја „великог нашег и јединственога Раића“. Ту мисли на будимско издање од 1823 године³². Он је желео да се она претходно исправи. Али пошто је она без тога објављена, моли митрополита нека нађе некога ученога човека који би написао „на чистом сербском езику Историју Сербскога Рода“. Стојковић каже да ће он платити штампу, а писац за то нека њему уступи само 25 примерака. Поред тога, та би историја имала да се објави само у једној књизи с тим „да се славенское правописаніе сохрани строжайше, неслѣдуютъи нещастному Риечнику, да се у свакомъ періоду опишу нравы, обычаи, законы, судопроизводство, вѣроисповѣданіе, военное искусство, торговля и свезь съ иностранныма державама“. Као што се види, програм врло леп и замашан, само га је још требало извести. И данас овакав подухват не би био лак, акамоли у оно време. Био би му, пише даље Стојковић митрополиту, много обвезан ако би могао, ма и најкраће, добити „описаніе нынѣшняго состоянія Сербскога народа въ Австрійскихъ владѣніяхъ“³³. На то писмо одговорио је митрополит 19 фебруара 1823. Његово писмо обесхрабрило је Стојковића. Он много жали што митрополит налази да нема човека који би могао написати такву историју Срба. Стојковић верује да би он могао предузети тај посао, али где у Русији да нађе изворе за то? Ти извори могу се наћи једино у митрополита и уопште у Угарској. У нас, пише он, сем Рајића, Мавроурбина и Цароставника ништа друго нема. Па и Цароставник добили смо недавно из Париза заузимањем грофа Румјанцова, толико заслужног за прибирање извора за историју словенских народа³⁴.

Стојковић је још и пред крај живота мислио на историју Срба. Из Петрограда препоручивао је он кнезу Милошу, 11-XI-1830, Милована Видаковића, који пише српску историју у Карловцима. 14-X-1831 пише он кнезу Милошу из Петрограда да жели да прегледа ту историју. Митрополит, пише он кнезу, мисли да сем њега, нема никога који би могао свршити тај велики посао. Међутим, он ни по годинама ни по свом ранијем научном раду то не би могао извести. И зар нема човека, пита он, који би предузео тај посао? Кнез Милош, пак, мислио је и даље да једини Стојковић може то остварити³⁵.

Иако физичар, Стојковић је живо учествовао у раду око превођења Св. писма Новог завета. Својим радом на превођењу Новог завета Стојковић је омео Вука и толико му сметао да је Вук свој превод објавио тек у јулу 1847 год. Није чудно онда да је Вук, иначе осетљив и заједљив, имао врло рђаво мишљење о Стојковићу

³² М. Косџић, Гласник ист. др. у Новом Саду VI, св. 3, стр. 378.

³³ Вукова преписка III, стр. 714—715.

³⁴ Писмо од 3 маја 1824. Ibid. стр. 717.

³⁵ Вукова преписка II, стр. 795—798.

као човеку. Тако, напр., писао је он из Беча Мушицком 9 марта 1820: „Стојковић је рђав човек, а и среброљубив, био се оженио, па није са женом живио ни годину дана него га жена оставила и отишла на свој спаилук, а он је сада тужи и ћера с њом процес! Стојковић је Статски совјетник и богат је врло, зашто зато живи: сад има некакву службу код маута, ће се новци броје. — На кратко да вам кажем: Стојковић је рђав и (при свој својој науци) луд човек! Мало га Србљи нијесу убили у Бесарабији. Поклонили му Руси пусту земљу, па он био дошао (с излаганим писмом од Црнога Ђорђија) да води наше Србље, да и насели, да му буду робови, кад Србљи нису ћели, да иду, а он им рекао, да ће и предати паши, а Србљи му рекли „Тамо њему матер“ с пашом, Ти нити си нас извео од паше, нити нас можеш њему предати, а он онда рекао, да ће им изсијецати носеве и уши, па и с козацима оћерати преко Дњестра у Русију; онда Србљи повичу: коље браћо!“. Тако ти се Стојковић окани Срба“.

Нешто доцније, 16 (28) априла 1820, писао је Вук Мушицком из Беча „да је Стојковић ћанут, то сам вам ја, још у Шишатовцу, доказивао из његових књига“³⁶.

Иако је о односима Вука и Стојковића исцрпно писао Љубомир Стојановић³⁷, ипак ћемо о томе рећи неку и допунити казивање Стојановића на основу још неке новопридошле грађе. Сем тога, што није случај код Стојановића, ваља вазда имати на уму неповерљиво држање Римокатоличке цркве према издањима Британског и иностраног библиског друштва (the British and Foreign Bible Society). Римска црква је још од XI века прогласила латински као свој званични језик, а црквени концил у Тријенту, 1546, Вулгату, тј. латински превод Библије, као једини аутентичан текст Римокатоличке цркве. У Римокатоличкој цркви био је највише у употреби текст Вулгате приређен у Риму 1592 и 1593 (*Biblia Sacra vulgatae editionis juxta exemplaria ex typographia apostolica vaticana Romae 1592 et 1593 inter se collata et ad normam correctionum romanarum exacta*). Оно што је долазило из Енглеске, Прусије и других некаатоличких земаља примала је она с неповерењем и ометала растурање Библије.

Британско и инострано библиско друштво, засновано 1804 у Лондону, публикујући библију на разним националним језицима, вршило је тај значајни и огромни посао у протестантском духу, те је Римска курија убрзо забранила својим вернима употребу тих издања. У Петрограду, опет, формирано је, 1812, Руско библиско друштво заузимањем Патерсона и Пинкертонa. Сем тога, заузимањем Е. В. Карњејева, члана Руског библиског друштва и куратора Харковскога универзитета, засновано је у Харкову студентско

³⁶ О Стојковићу, као човеку, Вукова преписка II, стр. 257, 261—262.

³⁷ Љуб. Стојановић, *Живот и рад В. Ст. Караџића* (Београд 1924).

Библиско друштво³⁸. Споменућемо још да је и православна Русија, на почетку владе цара Николе I, чинила сметње растурању бојећи се јачања страног утицаја на Русију.

Вук је ради свога превода Новог завета путовао, 1818, у Русију (Петроград). Лондонско и Петроградско библиско друштво споразумели су се да Петроградско друштво исплати Вуку хонорар за превод, а Лондонско да поднесе трошкове око штампања³⁹. Библиско друштво у Петрограду обвезало се да ће Вуку дати у име хонорара 5.000 рубаља у пет obroка. Пошто је у Хабзбуршкој, првенствено римокатоличкој држави, забрањено било штампање дела Библискога друштва, Вук је предложио да се Нови завет штампа у Лајпцигу. Секретар Руског библиског друштва, Попов, одговорио је да не може ни онде, него је поручио Вуку да свој превод поднесе на одобрење митрополиту Стратимировићу. Вук на то није пристао, јер је поуздано знао да ће митрополит одбити његов превод због језика и правописа. Због тога је Вук предлагао да се његов превод пошаље на преглед и благослов црногорском митрополиту Петру I. Међутим, Петроградско друштво упутило је Вуков преглед у Кишењев, у Бесарабији, бившем београдском митрополиту, Грку Леонтију, који није знао српски.

Стеван Живковић-Телемак писао је, 6 маја 1823, из Кишењева Вуку да његов превод није добро примљен у Русији „а то нове или Ваше ортографије ради“. „Било је, пише он, препоручено Стојковићу да он превод исправи, а он је казао да га воли изнова превести по свом начину, него га поправљати. И тако је ономад отишао из Кишењева у СПетербургу да преводи и печата“. Вук је доцније, говорећи о овом поступку Стојковића рекао: „То ће бити Славено-Сербскије од Физике његове и Аристиде и Наталије“⁴⁰.

Из Вукова писма Џону Баурингу, аутору збирке „*Servian popular poetry*“ (1827), од 12 јануара 1827, види се да је Стојковић почео Вуков превод на српском језику исправљати у „славено-сербски“, али је тај рад прекинуо и јавио Друштву у Петроград да ће он Нови завет превести на народни говор. Библиско друштво у Петрограду прихватило је Стојковићев предлог и Вуку вратило ишарани и исправљани рукопис⁴¹. Стојковић у писму митрополиту Стратимировићу од 3 маја 1824 из Петрограда пише да је Вук својим језиком превео Нови завет, па додаје да му је пошло за руком да спречи штампање, те је он Нови завет превео „не скареднимъ его нарѣциемъ“.

„Овај Нови завет штампа се за потребе Срба у Турској, о којима се очински стара руска влада“. У писму од 23 јуна 1824 пише митрополит Стратимировић Стојковићу између осталог и ово: „Нарѣчие Вука праведно скареднимъ нарицаете“⁴².

³⁸ К. Н. Пышинъ, *op. cit.* стр. 323.

³⁹ Љуб. Стојановић, *op. cit.* стр. 601—602.

⁴⁰ Вукова преписка I, (Београд 1902), стр. 71, 231.

⁴¹ Вукова преписка V, стр. 470—471.

⁴² Вукова преписка III, стр. 718.

В. Јагић у својој Енциклопедији каже, не сасвим тачно, да је Стојковић прерадио Вуков превод Новог завета на „славено-сербски“, па је тим језиком и штампан 1824, али мисли, по преписци Вуковој, да тај превод није никада објављен⁴³.

Љуб. Стојановић мисли да Стојковићев превод Новог завета на „славено-сербски“ није објављен, по свој прилици, на захтев карловачког митрополита Стефана Стратимировића⁴⁴. Ово није немогуће, али напомињен да је карловачком митрополиту Стојковићев превод био милији и ближи него Вуков. Биће да је Петроградско библиско друштво у свом измењеном саставу увидело да Стојковићев превод није ни српски, ни руски, ни словенски него мешавина та три језика. Због тога је оно оклевало да растура Стојковићев превод Новог завета.

Из тога времена сачувало се једно писмо Атанасија Стојковића црногорском митрополиту Петру I Петровићу од 7 октобра 1824 из Петрограда. У том писму пише Стојковић митрополиту Петру I да је по жељи Петроградског библиског друштва превео „на Сербскій языкъ“ Нови завет. Жали што му не може послати неколико примерака. Текст Новог завета, пише он, штампан је, „но заглавной листъ еще не конченъ“. Чим буде готов, по прилици послаће му примерке⁴⁵. Иван Вукотић, тадашњи заступник Црне Горе на руском двору, писао је митрополиту Петру I, 23 октобра 1825, да је цар Александар I допустио да „общество разашиле књиге у Царну Гору и Серију“. Библиско друштво, пак, обратило се петроградском митрополиту Серафиму с молбом да се информише код митрополита Петра I да ли он налази „за полезно да се таква књига пошлѣ нашему народу“. Вукотић мисли да је та књига за народ веома корисна и нада се да и митрополит Петар мисли тако. Моли стога митрополита Петра I да затражи да му Библиско друштво пошаље до 500 примерака које митрополит може разделити коме хоће, јер Библиско друштво раздаје књиге бесплатно. При крају Вукотић, свакако под утицајем Стојковића, каже „да е преводъ неговъ (тј. Стојковићев) чистъ, јасенъ и сходенъ съ оригиналомъ“. Под утицајем А. Стојковића и Ивана Вукотића митрополит Петар I замолио је, 8 јануара 1826, петроградског митрополита Серафима да му се пошаљу неколико примерака Стојковићева превода Новог завета⁴⁶. Митрополит Петар I узалуд је чекао Стојковићев поевод Новог завета из год. 1824 јер је уништено било то издање, али тим је чудније да је Британско библиско друштво, 1830, штампало у Лајпцигу друго издање Стојковићева превода Новог завета (Нови завјет Господа нашего Исуса Христа), чије је растурање у Србији забранио кнез Милош⁴⁷.

⁴³ И. В. Јагичъ, *Энциклопедія славянской филологіи* (СПБ 1910), стр. 382, 403.

⁴⁴ Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Ст. Караџића*, стр. 611.

⁴⁵ Прилози КЈИ, и Ф. XV, стр. 88.

⁴⁶ Прилози КЈИ, и Ф. XV, стр. 89—90, 92.

⁴⁷ Љуб. Стојановић, *op. cit.* 617.

Последње године живота проводио је Стојковић у Петрограду, стално у вези с претставницима руских централних власти, као напр. с министром Шишковим 1825 год.⁴⁸.

Стојковић је, споменули смо, дошао у везе с црногорским митрополитом Петром I Петровићем. Овај даровити политичар на почетку XIX века, у интересу Црне Горе, умешао се такође у борбу Аустрије с царем Наполеоном око Далмације у жељи да Црна Гора избије на Јадранско море. Миром у Пожуну, 26 децембра 1805, Наполеон је добио целу Далмацију с Боком Которском, те је загрозио и Црној Гори. Међутим, руски цар Александар I, који после битке код Аустерлица није склопио мир с Француском, упути своју флоту из јонских вода, те ова поседе бококоторску област. Руска војска помогнута беше од Црногораца под командом црногорског митрополита Петра I. Међутим, миром у Тилзиту, 25 јуна 1807, предана је била Бока Которска Французима, а митрополит Петар I повукао се из Боке већ 31 јула 1807. Иако напуштен од Руса, митрополит Петар сјајно се држао на састанку с француским маршалом Мармоном у Котору 13 августа 1807. На питање маршала Мармона како се „мала шака народа“ усудила да зарати против силне француске државе, митрополит је мирно и одлучно одговорио: „Ми нијесмо друго учинили него оно што следује вијерному и поштеному народу да учини. Ми смо под руским покровитељством од 1711 године и дужни смо за свога покровитеља војевати⁴⁹. Мада га је Русија била напустила, митрополит Петар I остао јој је и даље веран и одан, па је у Петрограду имао и свога претставника.

Стојковић је ступио у везу с митрополитом Петром у јесен 1824 г. У писму из Петрограда од 7 октобра пише он митрополиту да се нада да је митрополит чуо за њ и његов рад. Стојковић истиче велике заслуге митрополита за свој народ и уверава га да руски цар „любитъ народъ нашъ“. Пријатељ свога народа, он се нуди митрополиту као посредник између митрополита и руског престола⁵⁰. 23 октобра 1825 тадашњи црногорски претставник на руском двору Иван Вукотић, у намери да се врати у Црну Гору, препоручио је Стојковића као посредника између митрополита Петра I и руског цара Александра I. Атанасије Стојковић, статски саветник и кавалер „коег самъ я молио и онъ се согласіо заступити мое мѣсто“. Он је, наставља Вукотић, познат у Петрограду с првом господом, који може више учинити него што је он (Вукотић) учинио⁵¹.

⁴⁸ Вукова преписка V, стр. 74—75.

⁴⁹ Д. Д. Вуксан, Састанак митрополита Петра I с маршалом Мармоном (Политика од 2 маја 1937).

⁵⁰ Прилози К. Ј. И. и Ф. XV (Београд 1935), стр. 88.

⁵¹ Ibid. стр. 89. После смрти митрополита Петра I Петровића (18 окт. 1830) наследник Петров, Раде Томов, као монах Петар II, спремајући се на пут за Русију да се онде завладичи, позвао је, у августу 1831, Ивана Вукотића из Русије. Архимандрит Петар II поверио је Ивану Вукотићу да као претседник Сената управља Црном Гором за време његова отсуства. Међутим, Вукотић је опрезно и с планом

3 новембра 1825 препоручује Вукотић митрополиту Петру I поново Стојковића⁵². Опрезни митрополит не одговара брзо. По свој прилици распитивао се о Стојковићу. Најзад, 8 јануара 1826, јавља Стојковићу, да је за њ послао акредитив за руски двор. У писму митрополит, у најкраћим потезима, излаже односе Црне Горе с Русијом од 1711 године под руководством куће Петровића. Митрополит истиче веома тешки положај Црне Горе, коју је одбацила Русија и пустила бедне Црногорце да се сами боре против Француза и Турака. Црна Гора, истиче митрополит Петар I, није велика, али је важно да у Црној Гори живи народ који је Русији одан. Са Србијом, преко Зете (Црне Горе) и Херцеговине, имао би цар руски знатнога савезника. Он се стога нада да цар неће пустити Црну Гору да пропадне⁵³. 10 јула 1826 писао је митрополит Стојковићу како се нада да је примио веровно писмо за руски двор, послано преко руског консула у Дубровнику Јеремије Гагића. Забринут је био много због побуне декабриста у Петрограду, али сада је срећан што се на царски престо попео млађи брат покојног цара Александра I, Николај I Павлович⁵⁴.

Не знамо да ли је Стојковић вршио дужност црногорског заступника у Петрограду све до смрти митрополита Петра I (+18 октобра 1830). Последње писмо митрополита датирано је 1 маја 1828. Црна Гора, пише митрополит, узда се да ће Стојковић своје ретке способности, знање и искуство уложити у корист Црне Горе. Препоручује Матију Вучићевића, те моли Стојковића да се заузме код цара да услиша молбу Матијину⁵⁵.

Не зна се да ли је Стојковић пред крај живота одлазио у Срем и Србију кнеза Милоша, са којим је био у преписци. Мајка му је одавна била умрла, а од породице оставио је за собом синовца, „штабс-капитана“ Мелентија Стојковића^{55а} и рођака Стевана Богдановића који је, изгледа, неко време управљао Стојковићевим спахилуком у Бесарабији.

Овај Богдановић, отац Косте Богдановића, познатог политичара из год. 1848/9, имао је за жену Стојковићеву сестру Софију⁵⁶.

Вук прича да је Стојковић имао неку богату Русињу за жену, са којом се разишао већ прве године брака⁵⁷. Обично се пише да

радио на том да у згодној прилици преузме сву власт у своје руке, а младог владика Петра II Петровића — Његоша да ограничи на вршење чисто духовне дужности и црквено пословање. Како му то није пошло за руком, једва је успео да изнесе главу и оде у Русију, где је имао велико имање (*Тух. Осшојућ*, Прилози за историју Црне Горе новијега доба (Споменик САН. LII (Београд 1914), стр. 51—68, особито стр. 67).

⁵² Прилози XV, стр. 89—90.

⁵³ Ibid. стр. 91—92.

⁵⁴ Ibid. стр. 93.

⁵⁵ Ibid. стр. 94.

^{55а} Вукова преписка II, стр. 788, 789.

⁵⁶ Јавор за г. 1878, стр. 186—187.

⁵⁷ Вукова преписка II, стр. 257, 261—262.

је Стојковић умро у Харкову 2 јуна 1832 године. По наведеним подацима рекао бих да је он последњих година стално живео у Петрограду. У једном писму Вукову Копитару из Земуна од 7 (19) јула 1832 говори се о Стојковићу као живом. Ту се каже да је Стојковић писао кнезу Милошу против Вука и његова правописа, извештавајући кнеза да је руска влада противна увођењу Вукова правописа у Србију. Стојковић је збиља писао из Петрограда 14 априла 1832 кнезу Милошу у смислу напред споменутог писма, а кнез Милош одговорио је Стојковићу из Крагујевца, 29 новембра 1832, али ово писмо није затекло у животу Ат. Стојковића⁵⁸. Лако је могуће да је Стојковић на одласку или повратку из Бесарабије сврнуо у Харков, где га је и смрт затекла.

R é s u m é

On a écrit jusqu'à présent très peu et superficiellement sur Atanasije Stojković, intellectuel de la fin du XVIII-e et de la première moitié du XIX-e siècle. Il est uniquement connu comme auteur d'un ample traité de physique en trois volumes, tandis qu'on ne mentionne ses autres ouvrages qu'accessoirement et encore d'une manière incomplète. On avait à peine une idée sur ses études à Ruma, Soprony, Szeged et Pozsony (Bratislava), ainsi qu'à l'Université de Cöttingen et de sa vie mouvementée qui se termina en Russie. Ses relations avec les savants étrangers — Dobrovski, Schlötzer, Heyne, Gaterer et autres — sont restées, on pourrait dire, presque inconnues, ainsi que son vif intérêt pour l'histoire serbe, dont il avait même élaboré un plan selon lequel elle devrait être traitée.

Stojković est d'abord un rationaliste dévoué aux idées de la philosophie éclairée, ce qui se voit surtout par ses relations avec l'historien Auguste Schlötzer; mais il est aussi en même temps, malgré son érudition classique, un romantique.

Le matériel sur Stojković est assez ample et varié, mais très dispersé de sorte qu'il a fallu beaucoup de temps et de travail pour le rassembler et l'étudier. J'ai l'intention d'exposer dans cette étude l'époque de Stojković, ainsi que les différents milieux où il a vécu et qui ont exercé une influence — sur son éducation.

Né à Ruma, village du grand domaine terrien de Mitrovitza, le 20 septembre 1773 d'une famille très pauvre et, pour ainsi dire, misérable toujours tourmenté par la faim et avide d'une vie meilleure, Stojković a terminé la dernière période de sa vie agitée comme conseiller d'Etat russe et comme grand propriétaire terrien en Bessarabie d'un domaine de 20.000 hectares.

⁵⁸ Вукова преписка I, стр. 432. II, стр. 791—794.

Dans le premier chapitre, je parle des circonstances sous lesquelles notre peuple a vécu en Srem, du lycée primaire à Ruma et de ceux qui y enseignaient, notamment de Vasilije Krstić, qui a eu une grande influence sur Stojković et à qui celui-ci a dédié le premier livre de son traité de physique. Par crainte de l'Eglise catholique et de l'Eglise greque uniate, la partie la plus éclairée de notre société de ce temps a entretenu des relations assez intimes avec les protestants de la Monarchie des Habsburgs.

Après avoir terminé ses études à l'école de Ruma et après avoir été pendant un certain temps maître d'école dans son pays natal, Stojković a poursuivi ses études à Soprony et à Szeged (la septième classe du lycée, c'est à dire la première année de philosophie) pour achever la deuxième année de philosophie à Pozsony (Bratislava), où il a fréquenté aussi un cours du droit. Grâce à l'assistance du métropolitain Stratimirović et d'autres donateurs, Stojković a terminé ses études universitaires à Göttingen, en Saxe, où il a été promu docteur ès sciences naturelles. Peu de temps après, il a été élu membre de la Société des Sciences naturelles de Jena et membre de la Société scientifique de Prag. A Göttingen, en dehors des sciences naturelles, il s'est également intéressé à l'histoire, à la philologie et à l'archéologie, entretenant des relations intimes avec le célèbre historien Auguste Schlötzer, qui a vécu beaucoup de temps en Russie. Je parle ensuite des travaux de Stojković à Budapest, où il s'est mis en contact avec le professeur d'université hongrois Sedius. A Budapest, outre un traité de physique imprimé à Budapest en 1801, 1802 et 1803, il a publié encore quelques études dans le domaine des Belles-lettres.

Le séjour de Stojković à Vienne en 1803, où il est entré en relations avec l'ambassadeur russe dans cette ville, le comte Razumovsky, a été décisif pour sa vie et pour son oeuvre ultérieure. C'est encore à Vienne que Stojković a fréquenté la maison d'un savant, le comte Osoliński, directeur de la Bibliothèque impériale de Vienne et excellent connaisseur de la littérature polonaise. La maison de Osoliński était le lieu de réunion des savants et des écrivains slaves. Dans la maison de Osoliński, où il a été introduit par le professeur tchèque Zlobicky, Stojković a connu de Severin Osipović Potocky, qui était alors inspecteur des écoles du gouvernement de Harkov, pour devenir peu après ministre de l'instruction publique russe. Par l'influence du comte Potocky, en automne 1803, Stojković a été élu professeur ordinaire de physique à l'Université de Harkov, récemment fondée, où il s'est rendu en 1804.

Pour mieux comprendre l'oeuvre de Stojković dans ce nouveau milieu, j'expose l'état des choses en Russie dans les premières années du règne de l'empereur Alexandre I Pavlovič, homme de talent d'une grande sensibilité mais, comme souverain très instable et peu énergique. Enthousiasmé par les idées libérales et progressives, l'empereur Alexandre I était prêt à limiter par une loi constitutionnelle même

le pouvoir absolu de l'empereur russe, mais bientôt, sous l'influence de son entourage, il changea le cours de sa politique intérieure au grand mécontentement de la jeune génération russe, élevée à l'étranger, surtout en France et en Angleterre.

Stojković est arrivé en Russie du moment où sous les auspices de l'empereur furent fondées l'Académie des Sciences, plusieurs Instituts scientifiques et trois nouvelles Universités, parmi lesquelles l'Université de Harkov. En outre, grâce aux instances de Stojković, fut également fondée la Société scientifique de Harkov. Au cours de ces années Stojković a développé une grande activité en écrivant en langue russe plusieurs importants ouvrages dans le domaine des sciences naturelles. En 1806 Stojković, en collaboration avec le conseiller d'Etat Karazin, a élaboré un plan pour la publication de la revue „Sobesjednik iz Ukrajini“. En automne 1804, Stojković est entré en relations avec une députation serbe auprès de l'empereur russe Alexandre I, dont le chef était le protopope Matija Nenadović. Stojković pourtant n'a pas réussi à présenter la députation à l'empereur, et elle fut présentée au Tzar par le Teodor Filipović professeur-adjoint du droit de l'Université de Harkov, qui fut ensuite secrétaire du „Praviteljstvujušči sovjet“ en Serbie.

En 1810 Stojković a passé quelque temps en Autriche, surveillé par des agents autrichiens. A la fin, on l'expulsa, sous prétexte qu'il était un émissaire politique russe.

Stojković, qui deux fois fut élu recteur de l'Université, a terminé misérablement sa carrière universitaire. Il fut accusé par un membre du collège des professeurs d'avoir fait commerce de vin de Budapest, de grenades, de gravures et de rubans de soie. Quoique on ne lui eût jamais imputé d'avoir manqué à sa dignité de professeur et de recteur, Stojković dut renoncer à sa chaire universitaire, et fut déchargé de sa fonction de professeur par un oukase impérial.

A Petrograd, où il a vécu constamment après sa retraite, Stojković, pour quelque temps, fut le représentant du Monténégro à la Cour impériale de Russie. Sa traduction du Nouveau Testament, dont il est amplement question dans notre étude, a causé de grands désagréments à Vuk Karadžić et à la Société biblique russe. La traduction du Nouveau Testament de Stojković a été imprimée à Petrograd en 1824, mais cette édition fut détruite pour des raisons qui ne nous sont pas connues, cependant, la Société biblique britannique a imprimé à Leipzig en 1830 cette traduction de Stojković, dont la vente en Serbie fut interdite par le Prince Miloš Obrenović.

